

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

ISSN: 2147-0049 e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, June 2018, (13): 43-79

İsrâ Olayı ve el-Mescidü'l-Aksâ

Al-Isra Incident and Al-Masjid Al-Aqsa

İhsan Arslan

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

İslam Tarihi Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Recep Tayyip Erdogan University, Divinity Faculty,

Department of Islamic History

Rize/Turkey

ihsan.arslan@erdogan.edu.tr

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0003-4790-0711

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21 Ocak / January 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 13 Nisan / April 2018

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran / June 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Sayı / Issue: 13 **Sayfa / Pages:** 43-79

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/rteuifd>

İsrâ Olayı ve el-Mescidü'l-Aksâ

Öz: Bu araştırmada Hz. Peygamber'in bir gece el-Mescidü'l-Harâm'dan el-Mescidü'l-Aksâ'ya gidişini anlatan "İsrâ hadisesi" bilimsel araştırmalara özgü metodolojik bakış açısıyla işlenmiş, temel referans kaynağı olarak tefsir, hadis, siyer ve İslâm tarihi kaynakları kullanılmıştır. Yapılan incelemede İsrâ olayının mutlak anlamda meydana geldiği, ancak ne zaman ve nasıl gerçekleştiği hakkında farklı rivâyetlerin olduğu; İsrâ olayında geçen; el-Mescidü'l-Harâm'ın Mekke'de bulunduğu hususunda İslâm bilginleri arasında ittifakın görüldüğü, el-Mescidü'l-Aksâ'nın ise nerede bulunduğu konusunda ihtilafın olduğu, ayrıca el-Mescidü'l-Harâm ve el-Mescidü'l-Aksâ ifadelerinin aynı özellikte olduğu belirtilmiştir. Kaynaklarda kullanılan el-Mescidü'l-Aksâ ifadesiyle İliyâ'da bulunan Beytü'l-Makdis'in kastedildiği ve bunun insanlar arasında bilindiği gerçeğinden hareketle Kur'ân'da zikredilen el-Mescidü'l-Aksâ'nın, Beytü'l-Makdis'in harem-i şerif bölgesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Hz. Peygamber, İsrâ olayı, el-Mescidü'l-Aksâ, Beyt-Ma'mûr, Cî'râne.

Al-Isra Incident and Al-Masjid Al-Aqsa

Abstract: In this study, "Al-Isra Incident" telling Prophet Mohammad's journey from Masjid al-Harâm in Makkah to Masjid al-Aqsa in Jerusalem was studied with a methodological approach specific to historical studies and the Qur'an was used as the basic reference source. Besides, tafsir, hadith and Islamic history sources were also utilized. As a result, it was stated that al-Isra incident took place in absolute terms, but there were various accounts on when and where it happened. In addition, there was an agreement among Islamic scholars on the Masjid al-Harâm was in Makkah but controversy on the location of Masjid al-Aqsa. On the basis of the terms, al-Masjid al-Harâm and al-Masjid al-Aqsa have the same nature, the term al-Masjid al-Aqsa in the sources refer to Bayt al-Maqdis in Iliyâ which was known by public while al-Masjid al-Aqsa mentioned in the Quran is Harâm esh-Sharif (Temple Mount) district of Bayt al-Maqdis.

Keywords: Siyar, Prophet Mohammad, al-Isra Incident, al-Masjid al-Aqsa, Bayt-i Ma'mûr, Cî'râne.

قصة الإسراء والمسجد الأقصى

ملخص: تناول هذا البحث قصة الإسراء التي تحكي رحلة النبي (ص) ليلا من المسجد الحرام إلى المسجد الأقصى على أسس منهجية خاص بالبحوث العلمية معتمدا على كتب التفسير والأحاديث والسير والتاريخ. فتوصل إلى نتائج عدة من أهمها: إن قصة الإسراء حقيقية رغم اختلاف الروايات حول كفييتها ومحلها، وأجمع العلماء على أن المسجد المذكور في قصة الإسراء باسم "المسجد الحرام" موجود في مكة لكنهم اختلفوا في موقع المسجد الأقصى؛ مع تقارب الخصائص بين المسجدين كما تمت الإشارة إليه. إن المسجد الأقصى الوارد في المراجع هو بيت المقدس في إيلياء وبناء على هذا حصلت القناعة بأن المسجد الأقصى الذي يشار إليه في القرآن هو منطقة الحرم في بيت المقدس.

الكلمات المفتاحية: السير، النبي، قصة الإسراء، المسجد الأقصى، بيت المقدس، إيلياء.

GİRİŞ

İsrâ kelimesi, Arapça'da "geceleyin gitmek, yürümek, hafifçe yürümek" anlamlarına gelen "سرى - يسرى - سري" fiilinin "اسرى" şeklindeki if'al kalıbından türetilen bir mastar olup "gece yürümek, yola gitmek, birini gece yürütmek" anlamlarına gelirken "اسرى به" şeklinde "ب" harf-i ceriyle kullanıldığında da "gece yolculuğu yaptırmak" anlamına gelmektedir.¹ Ayrıca "سرى به" fiili "ب" harf-i ceriyle kullanıldığında ise "esrâ" "geceleyin yürütmek" anlamına gelmektedir.² İsrâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de "geceleyin yürümek, yürütmek ve gitmek" anlamlarında üç yerde kullanılmaktadır. Bu üç kullanımdan ikisi emr-i hazır, sonuncusu ise fiili mazi şeklinde gelmektedir. Bunlar: 1- فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعِ مِنَ اللَّيْلِ (Hûd 11/81). "Geceleyin bir vakitte aileni al götür." (Hûd 11/81). 2- فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعِ مِنَ اللَّيْلِ (el-Hicr 15/65). "Geceleyin bir vakitte aileni al götür." (el-Hicr 15/65). 3- سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا (el-İsrâ 17/1). "Kulunu (Muhammed'i) geceleyin yürüten Allah'ın şanı yücedir." (el-İsrâ 17/1). Diğer bir rivâyete göre "اسرى" kelimesi "سرى - سرى" lafzından türemeyip "geniş yer" anlamına gelen "السراة" kelimesinden türemiştir. Bu sebeple kelimenin aslında "و" bulunmaktadır.³ O halde kelimenin aslı سرا - يسرو - سروا - سريا şeklinde yazılmakta ve: "Şerefli olmak, bir şeyin zirvesi, ortası ve sırtı" anlamlarına gelmektedir.⁴ Bu bağlamda İsrâ kelimesinin kökeni "سرا" fiilinden türediği kabul edilecek olursa سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ (el-İsrâ 17/1) âyetinin anlamı: "Onu yüksek bir yere götürüp şerefli kılan Allah her türlü eksik ve noksan sıfatlardan münezzehtir."⁵ şeklinde olmaktadır. Burada götürme eyleminin faili Allah'tır. Yani götürülme fiilinden etkilenen Hz. Peygamber olduğu için bu eylem onun iradesinde değildir. Her ne kadar götürme/yürütme fiili maddî bir yolculuğa işaret etse de, bunun manevî bir olgu olduğundan bahsetmek mümkündür. Bu sebeple âyetin mesajına bakıldığında İsrâ'nın sıradan bir yolculuk olmadığını söylemek mümkündür.⁶ Terim olarak İsrâ; Allah'ın, kulu olan Hz. Peygamber'i bir gece el-Mescidü'l-Harâm'dan âyetlerini göstermek için çevresi mübarek kılınan el-Mescidü'l-Aksâ'ya götürmesidir. Bu hadise Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır:

¹ Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 990), XIV: 381; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzabâdî, *Kâmûsu'l-Muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 987), 1669.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV: 382; Fîrûzabâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 1669.

³ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1992), 408.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV: 378-379; Fîrûzabâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 1670.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV: 378-379; Fîrûzabâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 1670; Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 409.

⁶ İsrâfil Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 54.

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Harâm’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (el-İsrâ 17/1). Bu âyette açık bir şekilde vurgulanan, Hz. Peygamber’in bir gece Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya götürüldüğüdür. Gecenin bir vaktinde gerçekleşen ve başlangıç noktası Mescid-i Harâm, bitiş noktası ise, Mescid-i Aksâ olan hadisenin keyfiyeti hakkında vahiy kanalıyla belirtilen bir bilgi bulunmamaktadır. Âyette geçen “abd/kul” kelimesinden kastedilenin Hz. Peygamber olduğu,⁷ ayrıca “abd/kul” ifadesi; Hz. Peygamber’in beşerî ve sınırlı kimliğini aşkınlıştırmamayı hatırlatır.⁸ Mescid-i Harâm’ın Mekke’de bulunduğu ve buranın Müslümanların kiblegâhı olarak bilinen Kâbe olduğu ittifakla belirtilmektedir. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’de Mescid-i Harâm tabiri on beş yerde, (el-Bakara 2/144, 149, 150, 191, 196, 217; el-Mâide 5/2; el-Enfâl 8/34; et-Tevbe 9/7, 19, 28; el-İsrâ 17/1; el-Hac 22/25; el-Fetih 48/25, 27), Kâbe’nin kullanımı iki yerde (el-Mâide 5/95, 97) ve el-Mescidü’l-Aksâ ifadesi ise sadece bir yerde geçmektedir. (el-İsrâ 17/1). Bu sebeple İsrâ denildiğinde tartışmaların odağında hadisenin ne zaman ve nasıl gerçekleştiği, Mescid-i Aksâ’nın nerede bulunduğu gelmektedir. Bu üç önemli hususun açıklığa kavuşturulması, hadisenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır.

A- İsrâ Ne Zaman ve Nasıl Gerçekleşti?

1- İsrâ Ne Zaman Gerçekleşti?

İsrâ’nın hangi tarihte gerçekleştiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden en dikkat çeken Buhârî’de ve Müslim’de yer almaktadır. Onlara göre: “Rasûlullah, kendisine vahiy gelmeden önce bir gece Mescid-i Harâm’da uyku halindeyken üç kişi gelerek onu buradan İsrâ yolculuğuna götürdüler.”⁹ Bu rivâyete

⁷ Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2009), V: 4; Fahreddin Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr* (Mısır: el-Matbaatü’l-Behiyyetü’l-Mısıriyye, 1938), XX: 146; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*, (Mekke: el-Mektebetü’l-Mahmûdiyye, ts.), II: 354; Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb Fîrûzabâdî, *Tenvîru’l-Mikbâs min Tesîri İbn Abbâs*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2012), 296; Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2010), IV: 278.

⁸ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 528.

⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Menâkıb”, 24, “Tevhîd”, 37; Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “İmân”, 259.

göre İsrâ bi'setten önce yaşanmıştır. Zemahşerî, Enes b. Mâlik ve Hz. Hasan'dan İsrâ'nın bi'setten önce olduğunu rivâyet etmektedir.¹⁰ Râzî de aynı olayı Zemahşerî'den rivâyet etmektedir.¹¹ Zemahşerî'nin rivâyetinde Hz. Hasan geçerken, ondan alıntıda bulunan Râzî'nin rivâyetinde ise Hz. Hüseyin şeklinde geçmektedir. İsrâ'nın bi'setten önce olduğunu belirten Buhârî'nin Şerîk b. Abdullah'tan yaptığı rivâyet İslâm bilginleri tarafından eleştirilmiş ve İbn Şihâb ez-Zührî, Sâbit el-Bünânî ve Katâde'nin Enes'ten naklettikleri rivâyette "Bu, vahiyden önce gerçekleşti" ifadesi bulunmamaktadır. Müslim de bu duruma dikkat çekmiştir.¹² Ayrıca İbn Hacer, Hattâbî'nin, İbn Hazm'ın, Abdülhak'ın, Kâdî İyâz'ın ve Nevevî'nin bu ifadeyi "âlimlerin namazın İsrâ gecesinde farz kılındığı konusunda icma ettiklerini ve bunun vahiyden önce nasıl olduğu" sözleriyle eleştirdiğini belirtmiştir. Ayrıca o, Şerîk'in: "Bu, vahiyden önce gerçekleşti" ifadesinde yalnız kaldığını belirterek bunun yanlışlığını vurgulamaya çalışmasına rağmen Şerîk'in yalnız kaldığı iddiası hususunun zayıf olduğu görüşündedir. Bu bağlamda Kesîr b. Huneyys, Enes b. Mâlik'ten yaptığı rivâyette bu ifadeye muvafakat etmiş ve Saîd b. Yahya b. Saîd el-Ümevî de bu ifadeyi "*Kitâbü'l-Meğâzî*" adlı eserinde tahriç etmiştir.¹³ Bazı âlimler de İsrâ'nın tarihlendirilmesini Hz. Hatîce'nin vefatıyla açıklamaya çalışmaktadırlar. Onlara göre Hz. Hatîce namazın farz kılınışından sonra Rasûlullah ile birlikte namaz kılmıştır. Hz. Hatîce'nin hicretten üç, dört veya beş sene önce vefat ettiğinde ihtilaf yoktur. Namaz ise İsrâ gecesinde farz kılındığına göre, bu olayın peygamberlikten önce gerçekleşmesi doğru olmaz.¹⁴ Bununla birlikte Şevkânî, Yûnus, Urve ve Hz. Âişe'den rivâyetle Hz. Hatîce'nin namazın farz kılınmasından önce vefat ettiğini belirtmektedir.¹⁵ Kanaatimce pek çok İslâm bilgininin Şerîk'in bu ifadesinin yanlışlığı üzerinde durmalarını dikkate almak gerekir. Bu sebeple hadisenin peygamberlikten sonra olduğunda şüphe yoktur.¹⁶ Burada Enes b. Mâlik'ten aktarılan görüş, büyük bir ihtimalle Şerîk b. Abdullah'ın rivâyetine dayanmaktadır ki, bunun şaz bir anlayış

¹⁰ Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl* (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), II: 622.

¹¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX: 146.

¹² Muhyiddîn Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1996), II: 384.

¹³ Ahmed b. Ali b. Hacer İbn Hacer, *Fethu'l-Bârîbi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), XIII: 480.

¹⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, II: 384; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), III: 261.

¹⁵ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III: 261.

¹⁶ Ebu'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz, *eş-Şifâ bi Ta'rî Hukuki'l-Mustafâ* (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1995), I: 157.

olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Eğer bu düşünce esas alınacak olursa, bu görüş sahiplerinin sağlam kabul ettiği rivâyetlerde yer alan Bakara sûresinin son âyetlerinin Hz. Peygamber'e bir ikram olarak Mi'râc esnasında verildiği veya beş vakit namazın Mi'râc gecesi farz kılındığı şeklindeki bilgiyi izah etmek imkânsız hale gelir. Böyle bir durum, Hz. Peygamber'in peygamberlikten önce de vahiy aldığını söylemeyi gerektirir ki, bu açık bir çelişkidir.¹⁷ Kurtubî ve Şevkânî de, İbn Şihâb ez-Zührî'den İsrâ'nın, Rasûlullah'ın peygamber olarak gönderilmesinden yedi veya beş sene önce gerçekleştiğini rivâyet etmektedirler.¹⁸ Yukarıda gerekçelerini anlattığımız sebeplerden dolayı böyle bir rivâyetin kabul edilmesi uygun değildir.

Ayrıca bazı âlimler de İsrâ olayının ne zaman gerçekleştiği konusunda farklı görüşler ortaya koyarak konuya zenginlik getirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda İsrâ, Allah Rasûlü'nün peygamber olarak gönderilmesinden on beş ay sonra gerçekleşmiştir.¹⁹ İbn Şihâb ez-Zührî, İsrâ olayının peygamberliğin beşinci yılında meydana geldiğini belirtirken,²⁰ İbn Abdilber ise olayın hicretten dört yıl önce gerçekleştiğini belirtmektedir.²¹ Şevkânî, İbnü'l-Kâsım'ın tarihinde İsrâ olayının Rasûlullah'ın gönderilmesinden on sekiz ay sonra gerçekleştiğini rivâyet etmektedir. Ancak İbn Abdilber, hiçbir siyer âliminin böyle bir rivâyette bulunmadığını belirtmektedir.²² İbn Kesîr, İbn Asâkir'in İsrâ hadisesini bi'setin ilk yıllarında zikrettiğini belirtmektedir.²³ İbn İshâk net bir tarih vermeden İsrâ olayının müşriklerin talebi üzerine gerçekleştiğini şöyle açıklamaya çalışmaktadır: Allah Rasûlü kavmini İslâm'a davet etti ve onlara İslâm'ı tebliğ etti. Zem'a b. Esved, Hz. Peygamber'den şöyle bir talepte bulundu: "Eğer senin yanında bir melek olsaydı, seninle beraber insanlarla konuşur ve seninle görülürdü" dedi. Bunun üzerine Allah: "Bir de dediler ki: "Ona (açıktan göreceğimiz) bir melek indirilse ya!" Eğer (öyle) bir melek indirseydik artık iş bitirilmiş olurdu, sonra da kendilerine göz açtırılmazdı/ hemen helâk edilirdilerdi." (el-En'âm 6/8) âyetini indirdi. Sonra Rasûlullah, Mescid-i

¹⁷ Salih Sabri Yavuz, *İsrâ ve Mirac* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 86.

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmî li Ahkâmî'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010), V: 551; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III: 261.

¹⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, II: 384.

²⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, II: 384.

²¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III: 261.

²² Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III: 261.

²³ Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1994), III: 155.

Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürüldü.²⁴ İbn İshâk bu rivâyetinde her hangi bir tarih vermezken ilerleyen sayfalarda İsrâ olayının hicretten on altı ay önce gerçekleştiğini belirtmektedir.²⁵ İbnü'l-Esîr İsrâ olayının hicretten bir veya üç sene önce gerçekleştiğini vurgulamaktadır.²⁶ İbn Sa'd ise bu olayın hicretten on sekiz ay önce Ramazan ayının on yedisinde Cumartesi gecesi gerçekleştiğini belirtmesine rağmen²⁷ bu rivâyetin hemen altında Hz. Âişe, Ümmü Hânî ve Abdullah b. Abbâs'tan rivâyetle İsrâ'nın hicretten bir sene önce Rebîulevvel ayının on yedinci gecesi meydana geldiğini belirtmektedir.²⁸ İbn Hazm İsrâ'nın hicretten bir sene önce meydana geldiği hususunda icma olduğunu belirtmektedir.²⁹ Ayrıca Hz. Peygamber bu esnada elli bir yaşından dokuz ay gün almıştı, yani yaklaşık olarak elli iki yaşlarındaydı.³⁰ Beyhakî ise Musa b. Ukbe ve İbn Şihâb ez-Zührî'den rivâyetle İsrâ'nın hicretten bir sene önce meydana geldiğini belirterek aynı tarihi vermektedir.³¹ İbnü'l-Cevzî, İsrâ'nın hicretten on sekiz ay önce bi'setin on ikinci yılı Ramazan'ın on yedisinde Cumartesi gecesi gerçekleştiğini belirtmektedir.³² Mukâtil b. Süleyman İsrâ'nın hicretten bir sene önce Receb ayında gerçekleştiğini rivâyet etmektedir.³³ İbn Seyyidinnâs ise İsrâ'nın bi'setin dokuzuncu veya on ikinci yılında gerçekleştiğinin ihtilaflı olduğunu belirttikten sonra doğru olanın hicretten bir sene önce Rebîulevvel ayının on yedinci gecesi gerçekleştiğini belirtir.³⁴ İbn Kesîr de

²⁴ Muhammed b. Yesâr İbn İshâk, *Sîratü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981), 274.

²⁵ İbn İshâk, *Sîratü İbn İshâk*, 277; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II: 355.

²⁶ İzzüddînebu'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Keram Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvâhid İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1979), II: 51.

²⁷ Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), I: 166; Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), I: 217; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütübî'l-Mısıryye, 1955), XVI: 283.

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I: 166; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I: 217; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, XVI: 283; Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, IV: 275.

²⁹ Hüseyin b. Muhammed b. Hasan Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), I: 564.

³⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, XVI: 284.

³¹ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Ashâbi's-Şerîa* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), II: 354.

³² Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafâ* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011), 174.

³³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), II: 246.

³⁴ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâilî ve's-Siyer* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992), I: 251.

İsrâ'nın Receb ayının yirmi yedinci gecesi meydana geldiğini belirtmektedir.³⁵ Bunun dışında bu olayın Rebûlevvel ayının yedinci gecesi, Rebûlâhir ayının on üçüncü gecesi ve Rebûlâhir ayının yirmi yedinci gecesi gerçekleşti gibi farklı rivâyetlerin bulunmasının yanında Şevvâl ve Zilhicce aylarında da meydana geldiği vurgulanmaktadır.³⁶ Diyârbekrî, İsrâ'nın hicretten üç sene, bir sene beş ay veya altı ay önce meydana geldiğini belirtmektedir.³⁷ İsmail Hakkı Bursevî ise bu olayın Receb ayının yirmi yedisi Pazartesi gecesi gerçekleştiğini belirtmektedir.³⁸ Muhammed Ebû Zehre, İsrâ'nın hicretten bir sene önce Hz. Hatîce ve Ebû Tâlib'in vefatlarından sonra gerçekleştiğini belirtmektedir.³⁹ İbnü'l-Cevzî de bu hadisenin hicretten altı veya sekiz ay önce gerçekleştiğini ifade etmektedir.⁴⁰ Üç yıl süren sosyal ve ekonomik boykotun ardından eşini ve destekçisi olan Ebû Tâlib'i kaybetmesi, daha sonra da Tâif'ten eli boş dönmesi Hz. Peygamber'i son derece üzmüştü.⁴¹ Bu sebeple tebliğ sürecinde dayanaklarını kaybeden ve risâletini başarısı konusunda endişe duymaya başlayan, neredeyse ümitsizliğe düşmek üzere olan elçiye açık destek mesajı vermek,⁴² onun üzüntüsünü ve sıkıntısını hafifletmek maksadıyla İsrâ vuku bulmuştur.⁴³

İsrâ'nın meydana geliş tarihiyle ilgili kaynaklarda bi'setten önce başlayıp hicrete kadar meydana geldiğine dair çok farklı rivâyetler bulunmaktadır. Bu olayın bi'setten önce meydana geldiğini belirten rivâyetler inandırıcılıktan oldukça uzaktır. Çünkü böyle bir durumun kabul edilmesi, Hz. Peygamber'in risâletle görevlendirilmeden önce vahiy aldığı gibi bir problemi ortaya çıkaracaktır. Bu ise, kişinin peygamber olduktan sonra vahiy alma gerçeğiyle çelişmektedir. Bu sebeple İsrâ'nın bi'setten önce meydana geldiği şeklinde bir tarihlendirmede bulunmak isabetli bir yaklaşım olmaz.

Bu hadisenin tarihi konusunda bi'setten sonraki rivâyetlerde de olabildiğince zenginlik görülmektedir. Bunlar arasından bir tercihte bulunabilmek için tarihi sürecin analiz edilmesi, olayın aydınlığa kavuşmasına önemli derecede katkı

³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III: 155.

³⁶ Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I: 565.

³⁷ Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I: 564.

³⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Râhu'l-Beyân* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Furkân, 1417), V: 103.

³⁹ Muhammed Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefsîr* (Kahire: Dâru'l-Fikrî'l-Arabî, t.y.), VII: 4319.

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafâ*, 174.

⁴¹ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), III: 198; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 110.

⁴² Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (1) Hz. Muhammed Dönemi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 214-215.

⁴³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 110.

sağlayacaktır. Bu bağlamda 616-619 yıllarında Müslümanlara uygulanan sosyal ve ekonomik içerikli boykotun ardından tebliğin başından itibaren maddî ve manevî desteğini gördüğü eşi Hz. Hatîce'nin ve akrabalık bağından dolayı müşriklere karşı daima bir kalkan görevi gören amcası Ebû Talib'in vefatları, Hz. Peygamber'i derinden sarsmıştır. Mamafih Mekke'de aradığı ortamı bulamayan Rasûlüllah'ın yeni bir yurt aramak amacıyla güvenli bir liman olarak düşündüğü Tâif'ten elinin boş dönmesi, onun ümitlerini sekteye uğratmıştır. Rivâyetleri dikkate alırsak bu iki olay, boykottan sonra ve hicretten önce yaşanmıştır. Boykotun 619 yılında sonlandırıldığı, vefat olaylarının bu hadiseden yaklaşık olarak bir sene sonra meydana geldiği ve Tâif'e gidişin de hemen bu olayların ardından gerçekleştiği dikkate alınırca tahmini olarak 620 yılı ön plana çıkmaktadır. İsrâ sûresinin ilgili âyetinin de bi'setin onuncu yılında nâzil olduğundan⁴⁴ hareketle böyle bir tarihlendirmede bulunmak daha isabetli görünmektedir. Yani İsrâ'nın 620-622 yılları arasında meydana geldiğini söylemek mümkündür. Bu sebeple belirli bir tarihi önceleyerek "Bu hadise işte bu tarihte yaşanmıştır" düşüncesi doğru bir yaklaşımı yansıtmaz. Ancak bu yıllar arasında çok farklı rivâyetler olmasına rağmen Harâm aylardan olan Receb ayının yirmi yedinci gecesi, Müslümanlar arasında İsrâ'nın devamı olduğuna inanılan Mi'râc gecesi olarak kabul edilmektedir.

2- İsrâ Nasıl Gerçekleşti?

İsrâ'nın nasıl gerçekleştiği hakkında hadis, tefsir, siyer, delâil ve tarih gibi çeşitli kaynaklarda çok zengin malzeme bulunmaktadır. Bu sebeple rivâyetlerin tamamını belirtmek konumuzun sınırlarını aşacağı için onların farklı yönlerini ortaya koyarak değerlendirmelerde bulunmak daha isabetli olacaktır. Hadise şöyle gerçekleşmiştir:

Hz. Peygamber bir gece Kâbe'de hicr denilen yerde veya hatîm denilen bölgede⁴⁵ uykuda bulunduğu bir esnada veya uyku ile uyanıklık arasındayken Cebrâil gelip göğsünü yardı ve onun içini zemzem suyu ile yıkayıp iman ve hikmet ile dolu olan altından bir tas getirerek içerisine döktü ve göğsünü kapatıp üzerini mühürledi. Rasûlüllah'ı Burak isimli bir bineğe bindirip Beyt-i Makdis'e götürdü. Peygamberler'in binitlerini bağladıkları halkaya onu bağladı ve mescide girerek iki rekât namaz kıldı.

⁴⁴ Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), III: 73; Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği* (İstanbul: Akâbe Vakfı Yayınları, 2011), 173.

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *zâdü'l-Mesîr*, V: 4;

Hız. Peygamber dışarıya çıktığında Cebrâil kendisine süt ve şarap dolu iki bardak getirildi. İbn İshâk, Beyhakî ve İbn Kesîr'in rivâyetlerine göre ise su dolu bardak da gerildi.⁴⁶ Rasûlüllah süt bardağını tercih edince Cebrâil: "*Fıtratı seçtin*" dedi.⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman'ın rivâyetine göre Hz. Peygamber'e süttten bir nehir, baldan bir nehir ve içkiden bir nehir sunuldu. Rasûlüllah içki nehrinden içmeyince Cebrâil: "Allah, ümmetine içkiyi Harâm kıldı" dedi.⁴⁸ Rasûlüllah bu olayı yaşadığı esnada Mescid-i Harâm'da uyku halindeydi ve uyandığında da buradaydı.⁴⁹

Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel bu hadisenin oluş şeklini kısa, ama farklı olarak Hz. Peygamber'den şöyle anlatmaktadırlar: "Ben Mekke'deyken evimin tavanı yarıldı. Cebrâil geldi. Göğsümü yardı ve onu zemzem suyu ile yıkadıktan sonra iman ve hikmet ile dolu altından bir tas getirdi. Onu göğsümün içerisine boşaltıp üzerini kapattı."⁵⁰ Bu rivâyette Hz. Peygamber'in maddî bir şekilde göğsünün yarılp zemzem suyu ile yıkandıktan sonra manevî olarak iman ve hikmet ile doldurulup mühürlenmesi gibi problemler göze çarpmaktadır. Rasûlüllah'ın göğsünde maddî bir kirlenme mi vardı ki, yıkanılma gereği duyuldu? Hz. Peygamber'in iman problemi mi vardı ki, göğsü iman ile dolduruldu? Allah'ın insanlar içinden seçip peygamberlik görevi verdiği kişiler maddî ve manevî yönlerden insanların en temizleridir ve iman bakımından da en güçlü olanlarıdır. İnsanlarda bulunan süflî duygular ve iman açmazları onlarda bulunmadığından yukarıdaki rivâyete konu olan hususları ihtiyatla karşılamak kanaatimce daha doğru olur.

İbn Hişâm ve İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in hicretten bir sene önce Rebûlevvel ayının on yedisinde geceleyin Ebû Talib mahallesinden⁵¹ Beytü'l-Makdis'e götürüldüğünü belirttikten sonra İsrâ'nın nasıl gerçekleştiğini bazı farklılıklarla Rasûlüllah'ın dilinden şöyle anlatmaktadırlar: "Merkebe ve katır arasında beyaz bir

⁴⁶ İbn İshâk, *Siratü İbn İshâk*, 275; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II: 362; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III: 156.

⁴⁷ İbn İshâk, *Siratü İbn İshâk*, 275; Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siratütü'n-Nebeviyye* (Kahire: Dâru İbn Kesîr, t.y.), I-II: 398, 400; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), IV: 208; Buhârî, "Menâkıb", 24, "Tevhîd", 37; Müslim, "İmân", 259; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 217; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünenü Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Salât", 1; Taberî, *Câmu'l-Beyân*, VII: 293; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II: 356-360; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIX: 146; Kurtubî, *el-Câmî*, V: 548; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVI: 284; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III: 156; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII: 481; Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, IV: 328; Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, IV: 258, 264; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I: 565-566.

⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II: 246.

⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Siratütü'n-Nebeviyye*, I-II: 397; Buhârî, "Tevhîd", 37; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII: 295; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, I: 167; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III: 161; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefis*, I: 567.

⁵⁰ Buhârî, "Enbiyâ", 5; "Hac", 76; "Salât", 1; Müslim, "İmân", 263; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III: 122.

⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I: 166

hayvana bindirildim. Bacaklarında iki kanadı vardı. Onlarla ayaklarını itiyordu. Binmek için yaklaştığımda huylandı. Bunun üzerine Cebrâil hemen elini onun yelesine koyduktan sonra: “Ey Burâk! Yaptığından utanmıyor musun? Vallahi Allah’ın en çok sevdiği kulu olan Muhammed’den önce hiç kimse senin üzerine binmedi.” Hayvan ter dökecek kadar utanmaya başladı, ancak daha sonra sakinleşince ona bindim. Kulağını oynatıyordu. Büyük mesafe alındı. Hatta ayağının bastığı yer, gözünün gördüğü noktaydı. Onun sırtı ve kulakları uzundu. Cebrâil de benimle beraber çıktı. Bir an bile beni yalnız bırakmadı, ben de onu kaybetmedim. Nihayet benimle Beytü'l-Makdis'e geldi. Burâk kendisine ait yerde durdu. Cebrâil onu oraya bağladı.” Orası Rasûlullah’tan önce peygamberlerin yeri idi. Hz. Peygamber şöyle dedi: “Peygamberlerin benim için orada toplandıklarını gördüm. İbrahim’i, Musa’yı ve İsa’yı gördüm. Onlara mutlaka bir imamın gerekli olduğunu düşündüm. Cebrâil beni öne geçirdi. Hatta onların önünde namaz kıldım ve onlara sordum. Onlar: “Biz tevhid ile gönderildik” dediler.⁵²

Rasûlullah’ın İsrâ’yı nasıl yaşadığı konusundaki farklı bir rivâyeti de İbn Hişâm, Ümmü Hânî’den şöyle anlatmaktadır: “Rasûlullah benim evimdeyken İsrâ gerçekleşti. O, o gece benim evimde kaldı. Yatsı namazını kıldıktan sonra uyudu. Onunla birlikte biz de uyuduk. Fecirden kısa bir süre önce bizi uyandırdı. Sabah namazını kıldı. Biz de onunla birlikte sabah namazını kıldık. Sonra bana şöyle dedi: “Ey Ümmü Hânî! Senin de gördüğün gibi bu vadiye yatsı namazını kıldım. Sonra Beyt-i Makdis'e geldim ve orada namaz kıldım.” Sonra evden çıkmak için kalkınca elbisesini tutarak ona: “Ey Allah’ın Nebisi! Bunu insanlara haber verme. Çünkü onlar seni yalanlarlar ve sana kötü muamele ederler” deyince bana: “Vallahi, bu yaşadığım tecrübeyi onlara anlatacağım” şeklinde karşılık verdi.⁵³

Mukâtil b. Süleyman, yukarıdaki rivâyetten farklı olarak konu hakkında şunları belirtmektedir: Ümmü Hânî hadisenin nasıl olduğunu sorunca Hz. Peygamber: “Yatağıma yattıktan kısa bir süre sonra Cebrâil yanıma geldi ve beni elimden tutarak dışarıya çıkardı. Mîkâil de kapının yanında bir binit hayvanıyla bekliyordu. Katır ile eşek arasındaki bu hayvanın yüzü insan yüzüne, yanağı kısarak yanağına, yelesi ise

⁵² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I: 166-167; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III: 148, IV: 208; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, I: 244; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I: 568-569.

⁵³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II: 246-247. İbn Hişâm; *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I-II: 402; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII: 292; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III: 157; Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ Ebû Suûd, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), V: 189; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I: 567.

kısrak yelesine benziyordu. İki kanada sahip olan hayvanın kuyruğu inek kuyruğu; toynağı ise ineğin tırnakları gibiydi. Onun adımı, gözün görebileceği en son noktaya ulaşıyordu. Süleyman b. Dâvud onun üzerinde bir aylık yolu alırdı. İkisi Cebrâil ve Mîkâil onun üzerinde beni taşıyarak hızlı bir şekilde Beytü'l-Makdis'e getirdiler. Orada benim gibi peygamberlere namaz kıldırıldım." şeklinde başından geçenleri anlattıktan sonra insanların yanına gitmek için evden çıkmak isteyince Ümmü Hânî, Rasûlüllah'ın elbisesini çekerek: "Nereye çıkıyorsun?" diye sorunca Hz. Peygamber. "Gördüğüm şeyleri haber vermek için Kureys'e çıkıyorum" dedi. Bunun üzerine Ümmü Hânî: "Böyle yapma. Onlar seni alaya alırlar ve sana kötülük yaparlar" şeklinde engel olmaya çalıştıysa da Hz. Peygamber: "Beni yalanlasalar da, onların yanına gideceğim" diyerek elbisesini alarak evden çıkarak mescide gitti. Hicr denen yerde Mekke'nin uluları oturuyordu. Rasûlüllah onlara: "Sizlere acayip/tuhaf şeyler söyleyeyim mi? deyince onlar: "Evet, zaten senin işinin tamamı tuhaftır" diyerek haber vermesini istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Yatsı ve sabah namazlarını bu vadide kıldım. Yatsı ve sabah arasındaki bir zaman diliminde Beytü'l-Makdis'te namaz kıldım, benim gibi peygamberlere de namaz kıldırıldım ve onlarla konuştum" dedi. Hz. Peygamber'i dinleyen müminler onu tasdik ettiler, müşrikler ise yalanladılar.⁵⁴ Zemahşerî ve Ebû Suûd'un rivâyetlerine göre Hz. Peygamber dışarıya çıkınca Ebû Cehil onun yanına geldi. Rasûlüllah ona yaşadıklarını anlatınca Ebû Cehil: "Ey Ka'b b. Lüey b. Gâlib topluluğu! Buraya gelin" diye çağrıda bulundu. Hz. Peygamber'den de olanları anlatmasını istedi. Allah Rasûlü yaşadıklarını anlatınca onların bazıları ellerini başlarına koyarak ve alkış tutarak inkâr ettiler, iman edenlerin bazıları da dinden döndüler.⁵⁵ Bundan sonra insanlar Hz. Ebû Bekir'e gelerek Rasûlüllah'ın kendilerine anlattıklarını haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: "O, bunları söylüyorsa, doğrudur" deyince insanlar: "Sen, gerçekten onun dediklerini tasdik ediyorsun mu?" diyerek hayretle sormalarına karşı Hz. Ebû Bekir: "Ben, onun, bundan daha inanılması zor olan anlattıklarını kabul ediyorum" diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'e "Sıddîk" lakabı verildi.⁵⁶ Oysa Hz. Ebû Bekir'e bu unvanın verilme nedeni, daha önce koşulsuz olarak Hz. Peygamber'e ve onun getirdiği mesaja inanmış olmasındandır.⁵⁷

⁵⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II: 246-247.

⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II: 622; Ebû Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, V: 189.

⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I-II: 398-399; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II: 622; Ebû Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, V: 189.

⁵⁷ Balcı, *İsrâ ve Mirac Gerçeği*, 154.

Ümmü Hânî'nin rivâyetinin devamında şunlar anlatılmaktadır: Hz. Peygamber başından geçen olağanüstü olayları hatta yolda bir kervana rastladığını, onların bir devesinin kaçtığını ve onlara bu deveyi gösterdiğini anlatınca insanlar kendisinden bunu delillendirmesini istediler ve daha önce böyle tuhaf şeyler duymadıklarını belirterek: "Ebû Kebşe'nin oğluna bakınız, bir gecede Beytü'l-Makdis'e gittiğini zannediyor"⁵⁸ diyerek hayretlerini gizleyemediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Dacinân bölgesine geldiğinde uyku halinde olan falan oğullarının kafilesine rastladım. Onların yanında üzerini bir şeyle örttükleri su bulunan bir kapları vardı. Ben onun örtüsünü açtım, o sudan içtim ve hiçbir şey olmamış gibi su kabının üzerini örttüm. Bunun işareti; şu anda onların kafilesi Beyzâdaki Tenim yokuşundan iniyor. Kafilenin önünde üzerinde biri siyah, diğeri çeşitli renklerde olan iki çuval bulunan gri renkli bir deve vardı." Bunun üzerine insanlar hemen o yokuşa gittiler. İlk karşılaştıkları, vasfedildiği gibi o deveydi. İnsanlar, kafiledekilere su kabından sorunca: "Su kabını doldurup üzerini kapattıklarını, uyandıklarında onu kapattıkları gibi gördüklerini, fakat içinde su bulamadıklarını" belirttiler.⁵⁹

Yukarıdaki rivâyetler: Hz. Âişe, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Mesud, Ebû Saîd el-Hudrî, Ümmü Hânî, Huzeyfe b. Yemân, Mâlik b. Sa'sa', Muâviye b. Ebî Süfyân, Câbir b. Abdullah, Şeddâd b. Evs, Abdullah b. Abbâs, Ebû Katâde gibi raviler Rasûlullah'ın yaşadığı İsrâ tecrübesini çeşitli farklılıklarla sunmaktadırlar. Bu farklı anlatımların oluşmasındaki en önemli sebep; bu olayın sadece İsrâ sûresinin birinci âyetinde anlatılması ve Kur'ân-ı Kerîm'in olayın detayları hakkında hiçbir bilgiye yer vermemesidir. Rivâyetlerdeki farklı anlatımlara rağmen buradaki en önemli nokta; Kur'ân'ın açık ifadelerle anlattığı gibi Hz. Peygamber'in İsrâ'yı yaşamış olması gerçeğidir. Farklı unsurlara değinmek ve ayrıntılara yoğunlaşmak hakikatin yaşandığına engel değildir. Bu sebeple farklı söylemleri de anlaşılır ve kabul edilebilir bir yaklaşımla mantık çerçevesi içerisinde ortaya koymak gerekmektedir. Bu bağlamda olayın başlangıç noktası, Mekke'de bulunan *el-Mescidü'l-Harâm*; bitiş noktası ise; *el-Mescidü'l-Aksâ*'dır. Bu hususta İslâm bilginleri arasında ortak bir konsensüs bulunmaktadır. İkinci olarak ittifak edilen husus ise; İsrâ olayının hicretten önce yaşandığıdır. Farklılığın olduğu noktaları şu şekilde belirtebiliriz: Hz. Peygamber İsrâ'yı yaşamaya başladığı esnada nerede bulunmaktaydı? Bu konudaki farklılıkları dört noktada toplamak mümkündür: 1-

⁵⁸ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II: 357.

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sıratü'n-Nebeviyye*, I-II: 402-403; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII: 298.

Kâbe'nin hicr veya hatîm denilen bölgesi 2- Rasûlüllah'ın evi 3- Ebû Tâlib'in mahallesi 4- Ümmü Hânî'nin evi. Ayyette geçen Mescid-i Harâm ifadesinden Hz. Peygamber'in olayın yaşandığı esnada Kâbe ve çevresinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple olayın, Rasûlüllah'ın evi ve Ebû Tâlib'in mahallesinde yaşanması gerçeklikten uzaktır. Ancak Ümmü Hânî'nin anlattığı rivâyeti ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Çünkü Ebû Tâlib'in kızı olan Ümmü Hânî⁶⁰ Rasûlüllah'ın bu olayı yaşadığı esnada henüz Müslüman olmamıştı. O, İslâm'a Mekke'nin fethinde girmişti.⁶¹ Bu gerçekten hareketle henüz İslâm'ı kabul etmeyen birinin Hz. Peygamber ile birlikte sabah namazını kılması ve ona "Ey Allah'ın Nebisi" diye hitap etmesi olası değildir. Bu açıdan Hz. Peygamber'in İsrâ'yı nasıl yaşadığının ilk tanığı olarak kabul edilen Ümmü Hânî'nin rivâyetini kabul etmek mümkün görünmemektedir.

İsrâ'daki ikinci ihtilaf konusu ise; Hz. Peygamber'in bu olayı yaşarken hangi halde bulunduğudur? Rivâyetlere bakıldığında Rasûlüllah geceleyin uykuda bulunduğu bir esnada veya uyku ile uyanıklık arasıdayken bu hadiseyi yaşadığı görülmektedir. Olayın geceleyin gerçekleşmesi, Rasûlüllah'ın: "Ben uyandığımda el-Mescidü'l-Harâm'daydım" ifadesi ve İsrâ sûresinin "Sana gösterdiğimiz o rüyayı insanlar için imtihan vesilesi yaptık." (el-İsrâ 17/60) âyetinde geçen "rüya" kelimesi, İsrâ'nın uykuda yaşandığını göstermektedir.

İslâm bilginleri, Hz. Peygamber'in İsrâ'yı ruhla mı yoksa hem beden hem de ruhla mı gerçekleştirdiği konusunda ihtilaf etmektedirler. Bu bağlamda İbn İshâk, Hz. Âişe'den rivâyetle Hz. Peygamber'in İsrâ'yı cesediyle değil, ruhuyla gerçekleştirdiğini belirtirken;⁶² Belâzürî ise, Hz. Âişe'den ve Hasan el-Basrî'den rivâyetle Hz. Peygamber'in İsrâ tecrübesini yatağında uyku halindeyken ruh ile yaşadığını ifade etmektedir.⁶³ Taberî ise, Rasûlüllah'ın rüyada Burâk üzerinde cesediyle götürülmesinin ruhuyla yürütüldüğü anlamına geldiğini belirtir. Ayrıca o, Hz. Âişe'den: "Rasûlüllah'ın cesedi kaybolmadı, Allah ona ruhuyla İsrâ'yı yaşattı" sözü ve Muâviye b. Ebî Süfyân'a Rasûlüllah'ın İsrâ'yı nasıl yaşadığı hakkında

⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII: 38.

⁶¹ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilber, *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), IV: 1963; İzzüddînebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Keram Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvâhid İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), V: 501; Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), VII: 389.

⁶² İbn İshâk, *Siratü İbn İshâk*, 275.

⁶³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I: 217.

sorulan soruya: “O, Allah’tan sadık bir rüyadır” şeklinde cevap verdiğini ifade ederek⁶⁴ İsrâ’nın rüya şeklinde olduğunu söylemektedir. Beyhakî de, İbn Abbâs’tan rivâyetle “Sana gösterdiğimiz o rüyayı insanlar için imtihan vesilesi yaptık.” (el-İsrâ 17/60) âyetinden hareketle İsrâ’nın rüyada gerçekleştiğini;⁶⁵ Zemahşerî ise, bu olayın ruh ile gerçekleştiğini Hz. Âişe’den ve Rasûlüllah’ın bu tecrübeyi rüyada yaşadığını da Hasan el-Basrî’den rivâyet etmektedirler.⁶⁶

Kâdî İyâz, İbn Abbâs, Câbir, Enes, Huzeyfe, Ömer, Ebû Hureyre, Mâlik b. Sa’sa’, Ebû Hubbetü'l-Bedrî, İbn Mesud, Dahhâk, Saîd b. Cübeyr, Katâde, İbn Müseyyeb, İbn Şihâb, İbn Zeyd, Hasan, İbrahim, Mesrûk, Mücahit, İkrime, İbn Cüreyc, Taberî, Ahmed b. Hanbel’in Hz. Peygamber’in İsrâ’yı yakaza halindeyken ruh ve beden ile yaşadığı görüşünde olduklarını belirttikten sonra doğru olanın bu olduğunu yani İsrâ’nın yakaza halinde beden ve ruh ile gerçekleştiğini vurgulamaktadır.⁶⁷ Râzî, İsrâ konusunda ihtilaf edildiğini belirttikten sonra Müslümanların çoğunluğunun Allah’ın, Hz. Peygamber’in bedenini yürüttüğü hususunda ittifak ettiklerini; pek azının ise, Allah’ın, onu sadece ruhen götürdüğü görüşünde olduklarını ifade eder. Ayrıca o Taberî’nin tefsirinde, Huzeyfe’nin: “Bu hadise bir rüya idi ve Hz. Hz. Peygamber’in cesedi/bedeni kaybolmadı. Allah onu ruhen götürdü” rivâyetini zikredip Hz. Âişe’nin ve Muâviye’nin de aynı sözü rivâyet ettiklerini belirtir.⁶⁸ İbn Kesîr İsrâ sûresinin birinci âyetinden hareketle cumhurun, İsrâ’nın beden ve ruh ile yaşandığı görüşünde olduğunu belirttikten sonra olağanüstü büyük âyetlerin yanında tesbihin olması, bu olayın ruh ve beden ile olduğunu göstermektedir. Çünkü bu olay rüyada olsaydı, Kureyş’in onu yalanlaması ve meydana gelmesini imkânsız görmesi olmazdı.⁶⁹ Ebû Suûd ise İsrâ’nın beden veya ruh ile olup olmadığı konusunda ihtilaf edildiğini, Hz. Âişe’nin: “Rasûlüllah’ın cesedinin kaybolmadığını,⁷⁰ Mî’râc’ın ise ruh ile olduğunu;” Muâviye’nin de: “Mî’râc’ın ruh ile gerçekleştiğini” belirttikten sonra İsrâ sûresinin başında Allah’ın eksik ve noksan

⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII: 311-312.

⁶⁵ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II: 365.

⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II: 623.

⁶⁷ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, I: 163; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I: 566-567.

⁶⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX: 147.

⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III: 160.

⁷⁰ Hz. Âişe’nin “Rasûlüllah’ın cesedi kaybolmadı” sözü; onun Hz. Peygamber ile evliliğini gerektiriyorsa, bu sözün tarihen söylenmesi mümkün değildir. Çünkü Hz. Âişe’nin Hz. Peygamber ile evliliği Medine döneminde gerçekleşmiştir. Bu sebeple bu sözünün delil olarak kullanılması uygun değildir.

sıfatlardan tenzih edildiğini ve bu hadisenin içeriğinde hayret verici özellikler olması, onun cismani olarak gerçekleştiğini gösterir demektir.⁷¹

Şevkânî, İslâm bilginlerinin İsrâ'nın ruh ve cesetle mi veya sadece ruhla mı gerçekleştiği konusunda ihtilaf olduğunu, büyük bir çoğunluğun bu olayın ceset ve ruh ile gerçekleştiğini; bir grubun ise (إلى المسجد الأقصى) ifadesinden hareketle Beytül-Makdis'e kadar olan kısmının yani İsrâ'nın yakaza halinde ruh ve ceset ile olduğunu, semaya yükselmenin ise ruhla gerçekleştiği kanaatinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Şevkânî, bazılarının İsrâ'yı, İsrâ sûresinin 60. âyetini delil getirerek rüyada ruh ile gerçekleştiği görüşünde olduğunu belirttikten sonra açık bir şekilde (سُبْحَانَ الَّذِي (أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا) âyeti ve çok sayıdaki sahih hadise göre İsrâ, âyette geçen bu gerçek rüyanın ruh ve cesetle olduğu şeklinde yorumlamaya engel yoktur. Çünkü o, rüyayı beden ve ruh ile gördü denilebilir. Sahih hadislerde Hz. Peygamber'in Burâk'a bindiği açık bir şekilde belirtildiği halde bu İsrâ'yı rüyaya hamletmek nasıl doğru olur? Ruha binme eylemini vermek nasıl doğru olur? Aynı şekilde sahih hadislerde uyku ve yakaza halinde gerçekleşmesine rağmen İsrâ'yı rüyaya hamletmek nasıl doğru olur? şeklinde sorular sorarak İsrâ'nın ceset ve ruh ile gerçekleştiğini açıklamaya çalışmaktadır.⁷²

Hiz. Peygamber'in İsrâ tecrübesini bedenle mi, ruhla mı yaşadığı konusundaki görüşler üç noktada toplanmaktadır:

1- Hiz. Peygamber İsrâ'yı uykudayken rüyada yaşamıştır. İsrâ sûresinin "Sana gösterdiğimiz o rüyayı insanlar için imtihan vesilesi yaptık." (el-İsrâ 17/60) âyeti bunun delilidir. Çünkü peygamberlerin rüyası haktır.

2- İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre Rasûlüllah, İsrâ'yı yakaza halinde ruh ve beden ile yaşamıştır.

3- İsrâ sûresinin birinci âyetinden hareketle Allah Rasûlü, İsrâ'yı yakaza halindeyken Beytül-Makdis'e kadar bedeniyle yaşamış, Mi'râc'a ise ruhuyla yükselmiştir.

Kanaatimize göre İsrâ;

1- "Sana gösterdiğimiz o rüyayı insanlar için imtihan vesilesi yaptık." (el-İsrâ 17/60) âyeti;

⁷¹ Ebû Suûd, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm*, V: 189-190.

⁷² Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III: 260-261.

2- Hz. Peygamber'in: "Ben uykudayken" ve "Ben uyandığında Mescid-i Harâm'daydım" sözü;

3- Pek çok İslâm bilgininin, İsrâ'nın ruh ile gerçekleştiği görüşünden hareketle Allah Rasûlü'nün bu hadiseyi rüyada ruhuyla yaşadığı bir tecrübe olarak değerlendirdiğini ifade etmek mümkündür.

B- el-Mescidü'l-Aksâ Nerede Bulunmaktadır?

İsrâ'nın başlangıç ve bitiş noktalarını belirten el-Mescidü'l-Harâm ve el-Mescidü'l-Aksâ ifadeleri, konunun aydınlığa kavuşmasında önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda el-Mescidü'l-Harâm ifadesi, Kur'ân-ı Kerîm'de on beş yerde ma'rife olarak sıfat tamlaması şeklinde geçmektedir. (el-Bakara 2/144, 149, 150, 191, 196, 217; el-Mâide 5/2; el-Enfâl 8/34; et-Tevbe 9/7, 19, 28; el-İsrâ 17/1; el-Hac: 22/25; el-Fetih 48/25, 27). Arapça dil kurallarına göre ma'rife kelimesi, bilinen bir varlığa işaret eder ve ismin başında kullanılan "el" takısı belirsiz bir ismi belirli hale getirmek için kullanılan araçlardan biridir. Bu sebeple Kur'ân'da kullanılan el-Mescidü'l-Harâm ifadesi, belirli bir varlığa işaret etmektedir. Yani bu mescid, kullanım itibariyle herkes tarafından bilinen bir özellikte olmalıdır. Çünkü Kur'ân herkesin bildiği, söylenildiği zaman "acaba hangi yer kastediliyor" dedirtmeyecek kadar maruf olan bir yere atıfta bulunmaktadır. Burası da Mekke'de bulunan ve insanlar için inşa edilen ilk mescid olarak kabul edilen Kâbe'dir. (Âl-i İmrân 3/96). Bu açıdan el-Mescidü'l-Harâm ifadesinin Kâbe'yi işaret ettiği noktasında ihtilaf bulunmamaktadır. Kanaatimce Kâbe'yi sadece fizikî bir yapı olarak düşünmek doğru değildir. Çünkü fizikî yapılar doğal afetlerle veya insan unsuruyla yıkılabilir hatta yok edilebilir. Kâbe'nin fizikî yapısı tarihi süreç içerisinde yakılıp yıkılmıştır. Ama onun manevî varlığı devam etmiş ve Müslümanlar yerine yenisini inşa etmişlerdir. O halde Harem-i Şerif diye ifade edilen yer, onun manevî yapısını göstermektedir. Bu sebeple Kâbe diye bilinen ve Müslümanların kiblesi olarak kabul edilen yapıya bir zarar geldiği zaman orası yine de Müslümanların kiblesi olarak kalmaya devam edecektir. Çünkü Müslümanlar nerede olurlarsa olsunlar, namaz kılarlarken Kâbe'ye dönmeleri emredilmektedir. (el-Bakara 2/144). Yani Kâbe'nin içinde yer aldığı Harem-i Şerif bölgesi, gerek Müslümanların gerekse de Gayr-ı Müslimlerin denetiminde olsun kiblegâh olarak kabul edilmektedir.

el-Mescidü'l-Aksâ ifadesi, Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir yerde geçmesine (el-İsrâ 17/1) rağmen Arapça dil kuralları açısından el-Mescidü'l-Harâm ifadesiyle aynı gramatik özelliklere sahiptir. Ancak Kur'ân'da el-Mescidü'l-Harâm ifadesinin neye

işaret ettiği belirtilirken el-Mescidü'l-Aksâ ifadesiyle neyin kastedildiğine vurgu yapılmamaktadır. Halbuki el-Mescidü'l-Aksâ ifadesi ma'rifedir ve kullanıldığı zamanda herkes tarafından bilinebilme özelliğine sahiptir. Ancak âyetin nâzil olduğu dönemde yeryüzünde bu isimle bilinen fizikî bir yapı bulunmamaktadır. İşte böyle bir kullanım şekli, bütün dikkatleri el-Mescidü'l-Aksâ üzerinde yoğunlaştırmakta ve konu hakkında farklı söylemlerin ortaya atılmasına sebep olmaktadır. Bu görüşleri üç başlık altında toplamak mümkündür.

1- İsrâ Yolculuğunun Bitiş Noktası Beytü'l-Makdis'tir.

İsrâ'nın bitiş noktasını belirten el-Mescidü'l-Aksâ ifadesinin ilk dönem kaynaklarında nasıl kullanıldığını ve ne anlaşıldığını ortaya koymak, belli bir kanaate ulaşmamıza yardımcı olacaktır. Mukâtil b. Süleymân el-Mescidü'l-Aksâ'nın Beytü'l-Makdis olduğunu belirtmektedir.⁷³ İbn İshâk, Hz. Peygamber'in el-Mescidü'l-Harâm'dan el-Mescidü'l-Aksâ'ya götürüldüğünü ve el-Mescidü'l-Aksâ'nın İliya'daki Beytü'l-Makdis olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Mâlik b. Enes, Ebû Hureyre'den yolculuğun üç mescide yapılacağını, bunların: "el-Mescidü'l-Harâm, Mescidü'n-Nebi, Mescidü İliyâ ve Mescidü İliyâ'nın da Beytü'l-Makdis" olduğunu rivâyet etmektedir.⁷⁵ Ayrıca Mâlik b. Enes, Abdullah b. Ömer'in İliyâ'dan ihrama girdiğine⁷⁶ dair verdiği bilgi oldukça önemlidir. Çünkü erken dönem bir kaynakta İliyâ ismi zikredilmektedir. Hz. Peygamber'e yeryüzünde ilk olarak inşa edilen mescidin hangisi olduğu sorulduğunda onun: "el-Mescidü'l-Harâm" şeklinde cevap vermesi ve daha sonra hangisidir? sorusuna ise "el-Mescidü'l-Aksâ" diye cevap vermesi oldukça manidardır. Hatta Hz. Peygamber ikisinin arasında kırk yıl olduğunu belirtmiştir.⁷⁷ Yine Abdürrezzâk, Huzeyfe'den yaptığı rivâyette üç mescitte i'tikafa girilebileceğini, bu mescitlerin de: "Mescidü'l-Harâm, Mescidü'l-Medine ve el-Mescidü'l-Aksâ" olduğunu belirtmektedir.⁷⁸ Aynı müellif, İbn Ömer'den: "Yolculuğun, Mescidü'l-Harâm, Mescidü'n-Nebi ve el-Mescidü'l-Aksâ gibi üç mescitten birine yapılacağını" rivâyet etmektedir.⁷⁹ Yukarıdaki kaynaklarda kullanılan iki mescidin gramatik özellikleri aynıdır. Bu açıdan ikisi arasında yakın

⁷³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II: 246.

⁷⁴ İbn İshâk, *Sîratü İbn İshâk*, s. 274.

⁷⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muwattâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Cuma", 16.

⁷⁶ Mâlik b. Enes, "Hac", 26.

⁷⁷ Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Himâm Abdürrezzâk, *el-Musannef* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), I: 403-404; Buhârî, "Enbiyâ", 10; *Müslim*, "Mesâcid", 1.

⁷⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV: 348; VIII: 455.

⁷⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V: 135.

bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle el-Mescidü'l-Harâm'ın Allah katındaki konumu ne ise, el-Mescidü'l-Aksâ'nın da konumunun aynı seviyede olduğunu belirtmek imkân dâhilindedir. Burada ıskalanmaması gereken en önemli husus; fizikî bir yapının değil, manevî bir alanın dikkate alınmasıdır. Ayrıca bu kaynaklarda kullanılan el-Mescidü'l-Aksâ ifadesinin, Kur'ân'daki kullanımıyla aynı özellikte olması ve Beytü'l-Makdis'in onun yerine kullanılmasıdır. Başka bir rivâyette Mekke'nin fetih günü ensârdan bir adam Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Nebisi! Allah, Nebî'ye ve Müminlere Mekke'nin fethini nasip ederse, Beytü'l-Makdis'te namaz kılacağıma dair yemin ettim ve Kureyş'in içerisinde Şam ehlinden benimle beraber gelecek bir muhafız da buldum" deyince Hz. Peygamber: "İşte burada namazını kıl" diyerek karşılık verdi.⁸⁰ Bu rivâyeti dikkate aldığımızda Beytü'l-Makdis'in varlığı hakkında hem Hz. Peygamber'in hem de sahâbenin bilgisi bulunmaktadır. Hatta sahâbenin bilgisinin orada namaz kılmayı adayacak kadar üst seviyede olduğu görülmektedir.

İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in el-Mescidü'l-Harâm'dan el-Mescidü'l-Aksâ'ya götürüldüğünü ve el-Mescidü'l-Aksâ'nın İliya'daki Beytü'l-Makdis olduğunu belirtmektedir.⁸¹ İbn Sa'ad'da konumuza ışık tutacak şu tarzda bir rivâyet bulunmaktadır: Bazıları Hz. Peygamber'in o gece kaybolduğunu, Abdülmuttaliboğulları'nın onu aramak üzere dağıldıklarını söylediler. Rivâyete göre Abbâs b. Abdilmuttalib Mekke'deki Zûtuvâ vadisine kadar gitti ve orada "Ya Muhammed, ya Muhammed" diye bağırdı. Allah Rasûlü ona cevaben "Buyur" dedi. Abbâs b. Abdilmuttalib "Ey Kardeşimin Oğlu! Neredesin? Dün geceden beri akrabalarını sıkıntıya soktun" deyince Rasûlüllah: "Beytü'l-Makdis'ten geliyorum" dedi. Abbâs: "Bu gece mi?" sorusuna Hz. Peygamber: "Evet" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Abbâs'ın: "Sana hayır dokunmuştur" temennisine Rasûlüllah: "Bana hayırdan başka bir şey dokunmaz" diye karşılık verdi.⁸² İbn Ebî Şeybe'nin rivâyetinde ise Hz. Peygamber, Mekkeli müşriklere "Beytü'l-Makdis'e" götürüldüğünü haber vermiştir.⁸³ Taberî, İsrâ sûresinde geçen el-Mescidü'l-Aksâ ifadesiyle Mescidü Beytilmakdis'in kastedildiğini belirttikten sonra ziyaret edilen mescitlere uzak

⁸⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII: 455.

⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I-II: 396; III: 348.

⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 167.

⁸³ Abdullah b. Muhammed b. Şeybe Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1989), VIII: 445.

olduğu için de “el-Aksâ” denildiğini belirtmektedir.⁸⁴ Mâtürîdî, o gün yeryüzünde üç mescid olduğunu, bunların: “el-Mescidü'l-Harâm, Medine'deki mescid yani Mescidü'n-Nebi ve Mescidü Beytü'l-Makdis” olduğunu belirttikten sonra muhtemelen Allah'ın Beytü'l-Makdis'i, “el-Mescidü'l-Aksâ” olarak isimlendirdiğini rivâyet etmektedir.⁸⁵ Ahmed b. Hanbel: “Yolculuğun, Mescidü'l-Harâm, Mescidü'n-Nebi ve el-Mescidü'l-Aksâ gibi üç mescitten birine yapılacağı” hadisini rivâyet ederek “el-Mescidü'l-Aksâ” kelimesini Kur'ân'daki yapısıyla kullanmıştır.⁸⁶ Diğer bir rivâyette ise hadiseye şöyle yaklaşılmaktadır: “Ya Rasûlallah! Senden sonra bir yerde ikamet etmek durumunda kalırsak, bize nereyi tavsiye edersiniz?” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Beytü'l-Makdis'e gitmen doğru olur. Umulur ki Allah sana bir zürriyyet verir ve onlar sabah-akşam mescide gelip giderler” buyurdu.⁸⁷ Hz. Peygamber'in bunu söylediği tarihte Beytü'l-Makdis Müslümanların hâkimiyeti altında değildi. Buna rağmen Allah Rasûlü buranın manevî değerini bildiği için kendisine nereye gitmesi gerektiğini soran sahâbîye Beytü'l-Makdis'i hedef göstermesi, oranın farklı bir özelliğe sahip olmasındandır.

Buhârî, Hz. Peygamber'in İsrâ gecesi İliyâ'ya,⁸⁸ Beytü'l-Makdis'e götürüldüğünü,⁸⁹ dönüşte Kureyş kendisini yalanlayınca, Allah'ın Beytü'l-Makdis'i gözlerinin önüne getirdiğini, ona bakarak orayı tanıttığını belirtmektedir.⁹⁰ Buhârî'nin rivâyetine göre İliyâ, Beytü'l-Makdis ve el-Mescidü'l-Aksâ arasında yakın bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bunun dışında Buhârî: “Yolculuğun, Mescidü'l-Harâm, Mescidü'n-Nebi ve el-Mescidü'l-Aksâ gibi üç mescitten birine yapılacağını” belirtmektedir.⁹¹ Müslim, Hz. Peygamber'in İsrâ dönüşü Mekkelilerin kendisini yalanlaması üzerine Allah'ın Beytü'l-Makdis'i gözlerinin önüne getirdiğini, ona bakarak orayı tanıttığını belirtmektedir.⁹² Ayrıca Müslim: “Yolculuğun, Mescidü'l-Harâm, Mescidü'n-Nebi, el-Mescidü'l-Aksâ gibi üç mescitten birine yapılacağını”

⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII: 298; Kurtubî, *el-Câmi*, V: 552.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III: 133.

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II: 278; III: 7.

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV: 67.

⁸⁸ Buhârî, “Tefsîr”, 17/3; “Eşribe”, 1.

⁸⁹ Buhârî, “Tefsîr”, 17/3; “Kader”, 10.

⁹⁰ Buhârî, “Menâkıb”, 41.

⁹¹ Buhârî, “Fadlu's-Salât”, 1, 6; “Cezâü's-Sayd”, 26; “Savm”, 67.

⁹² Müslim, “İmân”, 276.

rivâyet etmektedir.⁹³ Aynı hadisi Ebû Dâvud,⁹⁴ İbn Mâce,⁹⁵ Tirmizî,⁹⁶ Nesâî⁹⁷ de rivâyet etmektedir. Bu hadislerde el-Mescidü'l-Aksâ ifadesi Kur'ân'daki yapısıyla kullanılmaktadır. Mâverdi el-Mescidü'l-Aksâ'nın Süleymân b. Dâvud tarafından inşa edilen Beytü'l-Makdis olduğunu ve onun el-Mescidü'l-Harâm'a uzaklığından dolayı da "el-Aksâ" diye isimlendirildiğini belirtmektedir.⁹⁸ Ayrıca Nesâî, Ümmü Seleme'den: "Kim umre amacıyla Beytü'l-Makdis'e giderse, o umre, onun geçmiş günahlarının bağışlanmasına vesile olur." hadisini rivâyet ettikten sonra Ümmü Seleme'nin: "Beytü'l-Makdis'ten umreye çıktım" dediğini belirtmektedir.⁹⁹

Beyhakî, İsrâ gecesi Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e götürüldüğünü belirttikten sonra Rasûlüllah'ın İsrâ gecesinden haberdar olan müşriklerin: "Ebû Kebş'e'nin oğluna bakınız. Geceleyin Beytü'l-Makdis'e gittiğini zannediyor" diyerek böyle bir şeyin imkân dâhilinde olmadığını söylemeye çalıştıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁰ Bu rivâyette müşrikleri hayretler içerisinde bırakan nokta, gecenin belli bir kısmında bu kadar uzaklıktaki bir mesafenin nasıl alındığıdır. Onlar, Beytü'l-Makdis ifadesini işittikleri zaman hiç tereddüt etmeden Mekke'ye uzak olduğunu düşünmeleri, burayı gayet iyi bildiklerini göstermektedir. Yani Mekkelilere göre el-Mescidü'l-Harâm ne kadar biliniyorsa, Beytü'l-Makdis de o kadar biliniyordur. Zemahşerî, el-Mescidü'l-Aksâ'nın Beytü'l-Makdis olduğunu,¹⁰¹ Râzî, âlimlerin, el-Mescidü'l-Aksâ'nın Beytü'l-Makdis olduğu konusunda ittifak ettiklerini,¹⁰² Beyzâvî de el-Mescidü'l-Aksâ'nın Beytü'l-Makdis olduğunu,¹⁰³ İbn Kesîr, el-Mescidü'l-Aksâ'nın İliyâ'da bulunan Beytü'l-Makdis olduğunu,¹⁰⁴

⁹³ Müslim, "Hac", 415, 551, 512.

⁹⁴ Süleymân b. Eş'as Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Menâsik", 98.

⁹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İkâmetü's-Salâh", 196.

⁹⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Salât", 326.

⁹⁷ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Mesâcid", 10.

⁹⁸ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), III: 226.

⁹⁹ Nesâî, "Menâsik", 49.

¹⁰⁰ Beyhakî, *Delâil*, II: 354-357.

¹⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II: 623.

¹⁰² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX: 146.

¹⁰³ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (Beirut: Dâru Sâdır, 2004), I: 566.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*, II: 354.

Fîrûzabâdî, el-Mescidü'l-Aksâ'nın Beytü'l-Makdis olduğunu,¹⁰⁵ İbn Âşûr da, el-Mescidü'l-Aksâ'nın Hz. Süleyman tarafından İliyâ'da inşa edilen Beytü'l-Makdis diye bilinen mescid olduğunu rivayet etmektedir.¹⁰⁶ Hz. Peygamber Mekke'deyken namazlarını el-Mescidü'l-Harâm'a yönelerek kılarken Medine'ye geldikten sonra geleneğe uygun olarak on altı, on yedi veya on sekiz ay Beytü'l-Makdis'e yönelerek kılmaya başlamış,¹⁰⁷ Bakara sûresinin 144. âyeti nâzil olunca Mekke'de bulunan el-Mescidü'l-Harâm'a yönelmeye başlamış ve bundan sonra da el-Mescidü'l-Harâm kible olarak belirlenmiştir. Allah Rasûlü'nün Medine'ye geldikten sonra belli bir süre Beytü'l-Makdis'e yönelerek namazlarını kılması hem Hz. Peygamber hem de Müslümanlar tarafından Beytü'l-Makdis'in nerede bulunduğunu ve dini bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de el-Mescidü'l-Aksâ'nın, el-Mescidü'l-Harâm ile aynı cümle içerisinde ve aynı yapıda kullanılması, iki mescid arasında yakın bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ancak onun nerede olduğuna dair Kur'ânî bir bilgi yoktur. Bu sebeple âyetin nâzil olduğu dönemde yeryüzünde bu isimle anılan bir yapı olmadığı için el-Mescidü'l-Aksâ'nın manevî yönü vurgulanmaktadır. O halde bu ifadeyi fizikî bir yapı olarak algılamak doğru olmaz. Diğer taraftan temel kaynaklarda el-Mescidü'l-Aksâ ifadesinin Kur'ân'daki yapıyla aynı şekilde kullanılması ve onun manevî yönünün ağır basması, bizlere önemli bir bakış açısı vermektedir. Kur'ân'ın kullandığı el-Mescidü'l-Aksâ ifadesi, o dönemde yaşayan insanların bilgisi dışında olan bir yer de değildir. Çünkü bu ifadeyi duyan insanlar: "O nedir ve nerede bulunmaktadır?" diyerek şaşkınlık içerisinde olmamışlardır. Kaynaklarda el-Mescidü'l-Aksâ'nın, İliyâ şehrinde Süleyman b. Dâvud tarafından inşa edilen Beytü'l-Makdis¹⁰⁸ olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in İsrâ dönüşü Mekkelilerin "Beytü'l-Makdis'e gittiysen, bizlere orayı anlat" talebine onun: "Allah, Beytü'l-Makdis'i gözlerimin önüne getirdi, ben de ona bakarak özelliklerini onlara haber vermeye başladım"¹⁰⁹ sözünü, o esnada Beytü'l-Makdis'in kalıntılarından başka bir özelliği olmadığı gerçeğinden hareketle ihtiyatla

¹⁰⁵ Fîrûzabâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs*, 296.

¹⁰⁶ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru Suhnûn, t.y.), XV: 14.

¹⁰⁷ İbn İshâk, *Sîratü İbn İshâk*, 277; İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I-II: 606; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I: 186-187.

¹⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2002), 26: 325; Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2004), 29: 269-270.

¹⁰⁹ *Buhârî*, "Menâkib", 41.

karşılama daha doğru olur. Çünkü fiziki anlamda bir mabed olmadığı için Mekkeliler arasında onun özelliklerini bilip, Hz. Peygamber'den onun hakkında bilgi isteyecek kişi veya kişiler olması ihtimal dışıdır. Bu sebeple İsrâ'da Hz. Peygamber'in el-Mescidü'l-Harâm'dan Beytü'l-Makdis'e götürüldüğünü söylemek mümkündür. Her ne kadar o dönemde Beytü'l-Makdis diye bilinen fizikî bir yapı olmasa da, onun harem bölgesi mevcuttur. Bu açıdan Rasûlullah İsrâ gecesi Harem-i Şerif diye bilinen Beytü'l-Makdis bölgesine götürülmüştür. Günümüzde ise burası, Kudüs'te Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahra'nın içerisinde bulunduğu Harem-i Şerif bölgesidir.

İliyâ'nın Müslümanların eline geçişi esnasında başta Hz. Ömer olmak üzere burayı fetheden komutan ve fethede katılan Müslümanların Beytü'l-Makdis'e gösterdikleri ilginin hangi boyutlarda olduğunu ortaya koymak, buranın Müslümanların zihin dünyasındaki konumunu gözler önüne serecektir. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir döneminde başlatılan fetih hareketleri Hz. Ömer döneminde de devam ettirilmiş İran'ın ve Bizans'ın elinde bulunan toprakların bir kısmı Müslümanların eline geçmiştir. Bu yerlerin başında geçmişte ve günümüzde oynadığı rol itibarıyla İliyâ yani bugünkü ismiyle Kudüs gelmektedir. Hz. Ömer döneminde 637 yılında İslâm topraklarına katılan İliyâ'nın fethini, Şam bölgesi fetihleri içerisinde "*Emru Filistin*" başlığı altında anlatan Belâzürî İliyâ'ya "*Medinetü Beyti'l-Makdis*" denildiğini belirttikten sonra şehri muhasara altına alan Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın Hz. Ömer'e mektup yazdığını, bunun üzerine Halife'nin Dimesşk'tan Cabiye'ye, oradan da İliyâ'ya geldiğini ve bizzat Halife'nin şehrin ileri gelenleriyle sulh antlaşması yaptığını aktarmaktadır. Belâzürî başka bir rivâyette ise Hz. Ömer Cabiye'de bulunurken Halid b. Sabit el-Fehmî'yi askerlerin başında Beytü'l-Makdis'e gönderdiğini ve şehri fetheden Halid'in şehir halkıyla antlaşma yaptığını ve bölgeye gelen Hz. Ömer'in bu antlaşmayı onayladığını belirtmektedir.¹¹⁰ Bu rivâyette Müslümanların, İsrâ olayının burada gerçekleştiğine dair bir söylemleri yoktur. Yani İsrâ'yı ihsas ettirecek hem Hz. Ömer'in hem de Müslümanların zihin dünyasında herhangi bir olağanüstülük görülmemektedir. Yani sahâbîlerin zihin dünyasında ne fetihten önce ne de fetih esnasında İliyâ'da bulunan Beytü'l-Makdis'in İsrâ ile ilişkisi hakkında bilgileri vardır. Yahut bilgileri vardır da rivayet/rivayetler bize ulaşmamıştır.

¹¹⁰ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzürî, *Fütûhu'l-Bıldân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014), 88.

Hız. Ömer'in İliyâ şehrinin teslim alıp halkıyla sulh antlaşması yaptıktan sonra İsrâ gecesi Rasûlüllah'ın girdiği kapıdan mescide girerek (rivâyete göre telbiye getirerek Beytü'l-Makdis'e girmiştir) Hız. Dâvud'un mihrabında tahiyâtü'l-mescid namazı kılmıştır. Ertesi günde Müslümanlara sabah namazı kıldırması, birinci rekâta Sâd sûresini, ikinci rekâta ise İsrâ sûresini okumuştur.¹¹¹ Diğer rivâyete göre ise Hız. Ömer "*Sahre*"nin yerini araştırmış, oranın çöplük haline geldiğini görünce elbisesiyle temizlemiş, Müslümanlar da kendisine yardım etmişlerdir. *Sahre*'ye yönelerek namaz kılması istenince: "*Biz Sahre*'ye yönelerek değil, Kâbe'ye yönelerek namaz kılmakla emrolunduk" diyerek Rasûlüllah'ın namaz kılarken Kâbe'ye yöneldiği gibi kibleye yönelerek namaz kılmıştır. Daha sonra Beytü'l-Makdis'in ön tarafına mescid yapılmasını emretmiştir.¹¹² Makrîzî'nin rivâyetine göre Hız. Ömer'in bir kiliseye gittiği, namaz vakti olunca Müslümanlar kiliseyi mescide çevirir endişesiyle oradan ayrıldığı, onun karşısında bir yerde namaz kıldığı, onların kiliselerine dokunmadığı ve namaz kıldığı yerin halen mescid olarak kullanıldığı anlatılmaktadır.¹¹³ Hatta bazı rivâyetlerde ise Hız. Ömer'in Kudüs'e gitmeden Câbiye denilen yerde antlaşmayı imzaladığı belirtilmektedir.¹¹⁴

Hız. Ömer'in, Süleyman mabedinin içinde yer aldığı Kudüs haremünde incelemelerde bulunması, harabeler arasındaki *Sahre*'yi tespit edip harem bölgesini temizletmesi, burada birkaç gün kalıp Cuma namazı kıldırması ve daha sonra da buranın güney tarafına bir mescid inşa ettirmesi hususları yan yana getirildiğinde, belli ki halife buraya ayrı bir önem vermiştir. Her şeyden önce Medine'den kalkıp Kudüs'e kadar gelmesi bile başlı başına bu şehre verdiği önemin bir göstergesidir. Ancak özellikle harem alanına ve buradaki *Sahre*'ye (kaya)'ya ayrı bir önem vermesi tesadüfi değildir. Görebildiğimiz kadarıyla Hız. Ömer'in buraya önem vermesi, el-Mescidü'l-Aksâ'nın bir dönem İslâm'ın kiblesi olması ve Kudüs'ün tarihsel geçmişi gibi nedenlerle alakalı bir durumdur. Ancak onun buraya önem vermesiyle İsrâ arasında herhangi bir bağlantıdan söz edilmemesi dikkat çekicidir. Özellikle

¹¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), II: 450; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII: 53.

¹¹² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, II: 450; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII: 56.

¹¹³ Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-hutut ve'l-Âsâr* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1998), IV: 408.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, II: 501.

Rasûlullah'ın buraya getirilip ardından Mi'râc'a çıkarılmasına dair hiçbir açıklama yapılmaması hayli düşündürücüdür.¹¹⁵

Kur'ân'da geçen el-Mescidü'l-Aksâ kavramı ile günümüzde Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için Mescid-i Aksâ'nun ne zaman inşa edildiğini bilmek yeterli olacaktır. Abdullah b. Zübeyir'in hacca giden insanlara kendisine biat etmeleri için propaganda yaptığını öğrenen Abdülmelik b. Mervân, Şam halkının hacca gitmelerine mani oldu. İnsanlar bu durumdan: "Allah, bizlere hacı farz kıldığı halde Allah'ın evine gidip hac yapmamıza mani oluyorsun" diyerek rahatsız oldular. Bunun üzerine Abdülmelik, işte bu, İbn Şihâb ez-Zühri, sizlere Rasûlullah'ın: "Yolculuğun ancak, el-Mescidü'l-Harâm, benim mescidim ve Mescidü Beyti'l-Makdis'e yapılabileceğini" belirten hadisini söylüyor. O (Mescidü Beyti'l-Makdis), sizler için el-Mescidü'l-Harâm konumundadır/gibidir. İşte bu kaya, Rasûlullah'ın semaya çıkarken ayağını koyduğu yerdir. Sizler için Kâbe konumundadır. Bunun üzerine kayanın üzerine görkemli bir kubbe inşa etti. Böylece insanlar her taraftan oraya gelerek Kâbe'yi tavaf eder gibi onun etrafını tavaf etmeye başladılar."¹¹⁶ Başka bir kaynakta ise olay şöyle anlatılmaktadır: "Abdülmelik b. Mervân 66/685 yılında Kudüs'te Mescid-i Aksâ'daki kayanın üzerine bina yaptırmaya ve Mescid-i Aksâ'yı onarmaya başladı. Bu onarım işi 73/692 yılında tamamlandı. Bunun sebebi; Abdullah b. Zübeyr Mekke'yi istila ettiği zaman Mina ve Arefe günlerinde insanların Mekke'de ikamet ettiği günlerde irad ettiği hutbelerde Abdülmelik'in ve Mervânoğullarının olumsuzluklarını anlatarak şöyle diyordu: "Hz. Peygamber, Hâkem b. Mervân'a ve onun nesline lanet etti. Onu lanetleyerek Mekke'den kovdu." Abdullah b. Zübeyr fasih konuşarak insanları kendisine beyat etmeye davet ediyordu. Bu sebeple Şamlıların büyük bir çoğunluğu ona yöneldiler. Abdülmelik bunu duyunca insanların hacca gitmesine mani oldu ve insanlar da hacca izin vermediği için ona kızdılar. Bunun üzerine Abdülmelik, insanların hacca gitmelerine mani olmak ve gönüllerini Kudüs'e yöneltmek için Mescid-i Aksâ'daki kayanın üzerine kubbe yapmaya ve Aksâ mescidini inşa etmeye başladı. İnşaatin tamamlanmasından sonra insanlar Kudüs'e giderek kayanın etrafında Kâbe'nin etrafında tavaf eder gibi tavaf etmeye başladılar. Ayrıca bayram gününde orada

¹¹⁵ Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, 122.

¹¹⁶ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1993), II: 177-178.

kurban kesip tıraş oluyorlardı. Çok masraf edilerek görkemli bir şekilde inşa edilen kubbeye (Kubbetü's-Sahra'ya) her taraftan insanlar ziyaret etmek için gelmeye başladılar. Hatta Kâbe'ye hacca gitmeyi oraya gelmeye başladılar."¹¹⁷

İbn Teymiyye bu konuda şunları söylemektedir: "Abdülmelik ile Mekke'de bulunan Abdullah b. Zübeyr arasında bir çatışma vardı. Bundan istifade eden Müslümanlar hacca giderek Abdullah b. Zübeyr ile görüşüyorlar veya haccı bahane ederek onunla görüşmeye gidiyorlardı. Bu duruma engel olmak isteyen Abdülmelik, halkı Beytü'l-Makdis'i ziyaret etmeye yönlendirerek hac vesilesiyle Abdullah b. Zübeyr'in yanına gideceklerin sayısını azaltmak amacıyla Beytü'l-Makdis'teki kutsal taşın önemini arttırabilmek için üzerine kubbe yaptırmış ve onu yaz kış değiştirilebilen örtülerle örtmüştür. Müslümanlar o günden sonra daha önce hiç görülmediği kadar bu kutsal taş ve Beytü'l-Makdis'e saygı göstermeye başladılar. Bu konuda halkın ilgisin daha da arttırmak için bu konudaki Yahudi masallarını anlatmak için bazı kimseler türedi."¹¹⁸ Yukarıdaki rivâyetlerden hareketle Kur'ân-ı Kerîm'deki el-Mescidü'l-Aksâ ile günümüzde Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ arasında yapısal olarak bir bağ bulunmamaktadır.

2- İsrâ Yolculuğunun Bitiş Noktası Beyt-i Ma'mûr'dur

el-Mescidü'l-Aksâ ifadesinin kelime anlamı "*en uzak mescid*" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan "*edne'l-ard*" "*en yakın yer*" (er-Rûm 30/3) ifadesi Filistin için kullanılmaktadır. Bu sebeple "*en uzak mescid*"in "*en yakın yer*" de olmaması gerekmektedir.¹¹⁹ Bu sebeple "*En yakın yer*" nitelemesi dikkate alındığında, bunun Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ olmasını ortadan kaldırır.¹²⁰ En uzak mescid semalarda bulunan bir mesciddir ki, buraya melekler, Allah'a devamlı bir şekilde ibadet etmek üzere dururlar. Mekke'deki Kâbe'den çizilecek bir dik çizgi doğruca bu Semavî Mescid'e varır. Diğer bir ifadeyle bu Semavî Mescid'den bir taş farazâ arzın çekimine tabi olarak düşse tam Kâbe'nin damına düşer.¹²¹ Hâlbuki temel kaynaklarda el-Mescidü'l-Aksâ'ya uzak mescid denilmesinin sebebi; el-Mescidü'l-

¹¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII: 265-266.

¹¹⁸ Şeyhulislâm Takıyyuddin İbn Teymiyye, *Sırat-ı Müstakim*, çev. Salih Uçan (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), II: 337.

¹¹⁹ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), I: 140.

¹²⁰ Horovitz, J., "Mirac", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971), 8: 344.

¹²¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I: 140.

Harâm'a uzak olmasıdır.¹²² Hadis metninde geçtiği şekliyle “*Mescidü'l-Aksâ*” terkihi, muzaf-muzafun ileyh şeklinde bir terkiptir. Hâlbuki Kur’ân-ı Kerîm’de geçen el-Mescidü'l-Aksâ terkinde ise, sıfat mevsuf ilişkisi vardır. (el-Aksâ, el-Mescid’in sıfatı durumundadır. O halde bu duruma bakarak biz, bu iki ayrı metinde (yani Kur’ân ve Hadis) zikredilen Mescid’in aynı mescid olmadığını söyleyebiliriz.¹²³ Yukarıdaki hadis kaynaklarında Kur’ân’da geçen el-Mescidü'l-Aksâ ifadesinin aynı yapı ve özellikte olduğunu belirttiğimizden dolayı kullanılan mescid terkipleri farklı değil, aynı vasıflara sahiptir.

Hamidullah, el-Mescidü'l-Aksâ'nın Kudüs'te olmadığı yönündeki kanaatini şu şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır: “Öyle zannediyorum ki, Buhârî'nin yaşadığı dönemde, Halife Abdülmelik tarafından Kudüs'te yaptırılan Kaya Mescide verilen ad, o kadar yaygın hale gelmişti ki, eski adı olan İliyâ Capitolina tamamen unutulmuştu. İşte bu sebeple bazı hadis ravileri artık unutulmuş bulunan bu ismi (İliyâ Capitolina) ifade etmek ve onu anlatabilmek üzere daha çok yaygın bir ismi (yani Mescidü'l-Aksâ'yı) o devirde kullanıyorlardı. Şunu da söyleyelim ki, Kur’ân-ı Kerîm az sonra gelen âyette (17//7) kısaca “el-Mescid” terimini yeryüzünde bulunan bir mescid için, belki de Kudüs'deki aynı mescid için (acaba bir önceden haber veriş için mi?) kullanmaktadır. Acaba buradaki (17/7) “el-Mescid” ile ilk âyette (17/1) zikri geçen “el-Mescidü'l-Aksâ” mı kastedilmektedir? Ben şahsen böyle olduğunu sanmıyorum. Bu sûrenin (17/1) birinci âyetinde Hz. Peygamber'in Mi'râc'ı söz konusu edilmektedir; buna mukabil 2-8. âyetlerde paralel bir olay zikredilerek âdetâ parantez açılmakta, yani Hz. Musa'nın Mi'râc'ından bahsedilmekte ve İsrâilliler arasından çıkan itaatsiz kimselerin başlarına gelen âkıbetlerden söz edilmekte ve bütün bunlarla Yahudi zümrenin İslâm'a geçebilmeleri için ikna edilmeleri gayesi güdülmektedir. Bir yandan Hz. Peygamber semaya çıktı derken, diğer yandan bu âyette Kur’ân'ın sadece Kudüs'ten bahsettiğini söylemek insana makul gelmemektedir. Hiç şüphesiz Hz. Peygamber Kudüs'e uğradı ve fakat onun bu uğrayışı, gelmiş geçmiş peygamberlerin topluca kıldıkları bir namaza imamlık etmek maksadıyla dönüş yolu üzerinde cereyan etmiş münferit bir olaydır. Ancak böylesine bir olay, muazzam bir yolculuk olan Mi'râc içinde küçük bir yer tutar. Bütün bunlarla bizim söylemek istediğimiz şey; şu veya bu safhada Kudüs'ün

¹²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII: 298; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyyûn*, III: 226.

¹²³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I: 140.

Mi'râc'ın oluş safhaları içine girdiğidir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuda bir açıklık bulunmamaktadır.¹²⁴

Yukarıdaki görüşlere İsrâfil Balcı şöyle cevap vermeye çalışmaktadır: “Âyetin indiği dönemde burada el-Mescidü'l-Aksâ adında bir caminin bulunmadığı ve bu kavramın erken dönem kaynaklarında geçmediği tezinden hareketle, âyette kastedilen el-Mescidü'l-Aksâ'nın semadaki hayali/manevî mescid olabileceğini düşünmüştür. Oysa en erken döneme ait eserlerde bile âyetteki el-Mescidü'l-Aksâ kavramının kullanıldığı ve bunun da Kudüs ile ilişkili olduğu çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Ancak muhtemelen o, mezkûr rivâyetleri tespit edemediğinden böyle bir yorumda bulunmuş ve İsrâ sırasında Hz. Peygamber'in Kudüs'e değil de semadaki manevî mescide götürülmüş olduğunu iddia etmiştir. Onun, böyle bir yorumda bulunmasında Beytü'l-Ma'mûr kavramının hem Kur'ân'da (et-Tûr 52/4)¹²⁵ hem de bazı rivâyetlerde¹²⁶ geçmiş olması etkili olmuştur.”¹²⁷

Hamidullah, el-Mescidü'l-Aksâ'nın yeryüzünde değil, semada olduğunu düşündüğünden dolayı Hz. Peygamber'in el-Mescidü'l-Harâm'dan, meleklerin sürekli bir şekilde Allah'ı tahmid ve tesbih ettikleri bir mescide gittiği görüşünü ileri sürmektedir. Ancak ilk dönem kaynaklarında el-Mescidü'l-Aksâ, Beytü'l-Makdis ve İliyâ üçlüsü arasında yakın ilişkinin bulunması, Rasûlüllah'ın el-Mescidü'l-Aksâ yerine Beytü'l-Makdis'i kullanması, insanların bunu işittikleri zaman “*Orası, neresidir?*” şeklinde soru sormamaları, Kur'ân'da zikredilen el-Mescidü'l-Aksâ'nın gökyüzünde değil yeryüzünde olduğunu ortaya koyduğundan dolayı bu düşünce tarzı isabetli değildir.

3- İsrâ Yolculuğunun Bitiş Noktası Ci'râne'dir

İlk dönem yazarlarından Vâkıdî ve Ezrakî'nin kaleme aldığı eserlerde Ci'râne'de bulunan “*el-Mescidü'l-Aksâ*” cümlesi kullanıldığından hareketle Hz. Peygamber'in el-Mescidü'l-Harâm'dan İsrâ'nın bitiş noktası olarak kabul edilen el-

¹²⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I: 141.

¹²⁵ Beytü'l-Ma'mûr; “Ziyaretiçilerle şenlenen Beytullah” Bu ifade benzer içerikteki Tîn sûresinin ilk âyetleri ışığında “Kâbe” olarak anlaşılabilir. Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 1047; Mustafa Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meali* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 716; Farklı yorumlar için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X: 405; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV: 398; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, II: 1016; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), 1074.

¹²⁶ *Buhârî*, “Bed'u'l-Halk”, 6; “Menâkıbu'l-Ensâr”, 42; *Müslim*, “İmân”, 259; *Nesâî*, “Salât”, 1.

¹²⁷ Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, 111.

Mescidü'l-Aksâ'nın burası olduğu konusunda görüşler ortaya atılmıştır. Bu bağlamda yukarıdaki kaynaklarda olayın nasıl geçtiğine bakmak, bizim belli bir kanaate ulaşmamıza katkı sağlayacaktır. Hz. Peygamber 5 Zilkade 630 tarihinde Perşembe gecesi Cî'râne'ye geldi. Burada on üç gün kalan Allah Rasûlü Medine'ye gitmek isteyince 18 Zilkade 630 tarihinde Çarşamba gecesi Cî'râne'den çıktı. Uzak vadinin alt tarafında bulunan "*el-Mescidü'l-Aksâ*"da ihrama girdi. Burası, Rasûlüllah'ın Cî'râne'de kaldığı süre içerisinde namazlarını kıldığı yerdî. Kureyşli bir adamın etrafını çevirip yaptığı mescide ise "*el-Mescidü'l-Adnâ*."¹²⁸

Diğer kaynak hadiseyi şöyle nakletmektedir: Mücâhid ile birlikte Cî'râne'de dikili taşların olduğu vadinin arkasında ihrama girerek umre yapan Muhammed b. Târik, Hz. Peygamber'in de burada ihrama girdiğini belirttikten sonra Cî'râne Mescidi'ni ilk olarak Kureyşli birinin yanında bulunan hurmaya karşılık mal satın alarak tepenin üzerine inşa ettiğini söyledi. Daha sonra Muhammed b. Târik, Mücâhid'in kendisine: "*Uzak vadinin alt tarafında bulunan 'el-Mescidü'l-Aksâ'nın Rasûlüllah'ın namaz kıldığı mescid olduğunu'*" haber verdiğini belirtmektedir. Ayrıca Kureyşli bir adamın etrafını çevirip yaptığı mescide ise "*el-Mecidü'l-Adnâ*" denildiğini belirtmektedir.¹²⁹

Bazı çağdaş araştırmacılar bu kaynaklara dayanarak Kur'ân'da adı geçen el-Mescidü'l-Aksâ'nın, Beytü'l-Makdis'te olmadığını, Mekke'ye¹³⁰ on mil uzaklıkta olan¹³¹ Cî'rân'de bulunduğunu ve Hz. Peygamber'in İsrâ gecesi el-Mescidü'l-Harâm'dan Cî'râne bölgesinde bulunan el-Mescidü'l-Aksâ'ya maddî bir yürüyüş gerçekleştirdiğini belirtmektedirler.¹³² Yanlış anladığını düşündüğümüz yazar bir makalesinde,¹³³ İsmail Altun'un "Hz. Peygamber Döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksâ Var mıydı?" başlıklı makalesinde yazarın da aynı görüşte olduğunu

¹²⁸ Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-Meğâzî Vâkidi* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y.), III: 958-959.

¹²⁹ Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2012), II: 824-825.

¹³⁰ Mekke'de bulunan mescidler için bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II: 647-827.

¹³¹ Vâkidi, *Kitâbü'l-Meğâzî*, III: 939.

¹³² Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 171-172; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, 391; Süleyman Ateş, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2015), 315-317; Mikail Bayram, "Kur'ân'da Adı Geçen Mescid-i Aksâ Nerededir?", İktibas 274 (2001): 47.

¹³³ Mustafa Yiğitoğlu, "İsrâ ve Miraç'ta Süleyman Mabedi ve Mescid-i Aksâ'nın Varlığı Meselesi" *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1(2017): 647.

belirtmektedir. Hâlbuki yazar, bu makalesinde “*Mescid-i Aksâ’nın Kudüs’te olduğunu*” çeşitli deliller ortaya koyarak ispatlamaya çalışmaktadır.¹³⁴

Yukarıdaki çağdaş araştırmacıların ortak noktaları; Vâkıdî ve Ezrakî’nin kaleme aldığı eserlerde Hz. Peygamber’in Huneyn Savaşı’ndan sonra ganimetlerin toplandığı yer olan Cî’râne’de on üç gün kalması ve bu süre içerisinde namazlarını “*el-Mescidü’l-Aksâ*” denilen mescitte kılması, burada ihrama girmesi ve “*İsrâ*” gece yürüyüşü anlamından dolayı, İsrâ sûresinin birinci âyetinde geçen “*el-Mescidü’l-Aksâ*” ifadesini, Cî’râne’de bulunan “*el-Mescidü’l-Aksâ*” mescidiyle ilişkilendirerek İsrâ gecesi Rasûlüllah’ın “*el-Mescidü’l-Harâm*” dan Cî’râne’de bulunan “*el-Mescidü’l-Aksâ*”ya götürüldüğünü belirtmeleridir. Yani onlar, İsrâ’nın bitiş noktasının Cî’râne’de bulunan “*el-Mescidü’l-Aksâ*” olduğu görüşündedirler.

Huneyn Savaşı 8/630 yılında gerçekleşmiş ve Hz. Peygamber de bu savaşın ardından yaklaşık iki hafta kadar Mekke’ye on mil uzaklıkta bulunan Cî’râne’de kalmıştır.¹³⁵ Oysa İsrâ hadisesi hicretten yaklaşık olarak bir buçuk veya iki sene önceki döneme ait bir olaydır. Huneyn Savaşı ise Medine döneminin sonlarında gerçekleşmiş bir olaydır. Dolayısıyla İsrâ hadisesini burayla irtibatlandırmak tarihsel olarak mümkün değildir. Üstelik ne Mekke dönemindeyken ne de Medine dönemindeyken Rasûl-i Ekrem’in Cî’râne ile ilişkisinden veya buraya gittiğinden de söz edilmemektedir.¹³⁶

Cî’râne bölgesinin Mekke’ye uzaklığı yaklaşık olarak 25 km’dir. Mekke döneminde Hz. Peygamber ve Müslümanların zaman zaman buraya gelip namaz kılmaları gerçekten çok uzak bir ihtimaldir. Çünkü buraya gidiş ve geliş yaklaşık olarak 50 km’dir. O günkü şartlarda böyle uzak bir yere namaz kılmak amacıyla gitmek oldukça riskli bir durumdur. İlk dönem kaynakları arasında gösterilen Ezrakî Mekke döneminde Müslümanların namaz kıldıkları mescitlerin listesini verirken Cî’râne’de “*el-Mescidü’l-Aksâ*” adlı bir namazgâhtan bahsetmemektedir. Yani Mekke döneminde “*el-Mescidü’l-Aksâ*” ismiyle bilinen bir mescid mevcut değildir. Huneyn Savaşı’ndan sonra elde edilen ganimetlerin Cî’râne bölgesinde toplanmasından sonra böyle bir mescidin varlığından söz edilmektedir. Bu mescidin adından söz edilmesi, Hz. Peygamber’in orada namaz kılıp ihrama girmesinden dolayıdır.

¹³⁴ İsmail Altun, “Hz. Peygamber Döneminde Kudüs’te Mescid-i Aksâ Var mıydı?” *Turkish Studies* 12/2 (2017): 7-18.

¹³⁵ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzi*, III: 885- 958.

¹³⁶ Balcı, *İsrâ ve Mi’râc Gerçeği*, 126.

Müslümanların gittikleri ve kaldıkları yerlerde namazgâh edinmeleri günlük hayatın gerekliliğidir. Bu sebeple Müslümanlar Cî'râne'ye geldiklerinde dini inançlarının gereği olan namazı kılmaları için bir mescid edinmişlerdir. Bu mescidi, günümüzdekilerle karşılaştırmak doğru olmaz. Burası namaz kılmak için basitçe edinilen bir mescid özelliğine sahiptir. Hz. Peygamber de buraya gelince, Müslümanlar tarafından inşa edilen mescidde normal bir şekilde namazlarını kılmıştır. Cî'râne bölgesinde bulunan iki mescidin, el-Mescidü'l-Aksâ ve el-Mescidü'l-Ednâ şeklinde isimlendirilmeleri, onların buldukları konumlarından dolayıdır. Burada geçen el-Mescidü'l-Aksâ'nın, Kur'ân'daki el-Mescidü'l-Aksâ ile isim benzerliği dışında herhangi bir ortak yönü bulunmamaktadır.

Vâkidî ve Ezrakî, el-Mescidü'l-Aksâ'yı Hz. Peygamber'in namaz kıldığı ve ihrama girdiği yer olarak kullanmakta, ancak kesinlikle buranın İsrâ ile ilişkisine vurgu yapmamaktadırlar. Rivâyetlere bakıldığında böyle bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Sadece el-Mescidü'l-Aksâ ifadesi geçiyor denilerek, İsrâ'nın bitiş noktasının burası olduğunu söylemek isabetli bir yaklaşım değildir. Ayrıca Hz. Peygamber'in ve Müslümanların burada kaldıkları süre içerisinde İsrâ'ya dair hiçbir şey söylememeleri oldukça manidardır. Allah Rasûlü, İsrâ gecesinde buraya getirildiyse, onun aziz hatırasını yâd edecek birtakım söylemlerin belirtilmesi gerekirdi. Hatta hem Allah Rasûlü'nün hem de Müslümanların: *"O günler ne günlerdi! Mekke'de bunaldığımız zamanlarda bu mescide namaz kılmaya gelerek rahatladık ve burası Rasûlüllah'ın İsrâ gecesini uğradığı yerdir"* diyerek özlemlerini gidermeye ve hatıralarını hafızalarında canlı tutmaya çalışırlardı. Ancak ilk dönem kaynakları olan Vâkidî ve Ezrakî böyle bir olaydan kesinlikle bahsetmezler. Eğer bu kaynaklar Cî'râne bölgesinde el-Mescidü'l-Aksâ ismiyle anılan bir mescitten söz etmeselerdi, İsrâ'nın bitiş noktasının burası olduğuna dair görüşler ileri sürülmeyebilirdi. Sadece kaynaklarda sınırlı bir bilgi ve isim benzerliğinden dolayı, *"Hz. Peygamber'in gecenin bir kısmında el-Mescidü'l-Harâm'dan Cî'râne mevkiinde bulunan el-Mescidü'l-Aksâ'ya yürütüldüğü"* değerlendirmesinde bulunmak doğru bir bakış açısını yansıtmaz.

SONUÇ

İsrâ, Allah'ın, Hz. Peygamber'i gecenin bir kısmında el-Mescidü'l-Harâm'dan âyetlerini göstermek üzere etrafı mübarek kılman el-Mescidü'l-Aksâ'ya götürmesidir. Bu hadisenin, peygamberlikten önce, peygamberliğin ilk yıllarında ve Mekke döneminin son yıllarında gerçekleştiği konusunda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Peygamberlikten önce gerçekleştiğini vurgulayan rivâyetlerin ihtiyatla karşılanması gerekmektedir. Çünkü bu hadisenin peygamberlikten önce meydana geldiğinin kabul edilmesi, Hz. Peygamber'in bî'setten önce de vahiy aldığını ifade etmeyi gerektirir ki, bu açık bir çelişkidir. Bu sebeple İsrâ'nın bî'setten önce meydana geldiği şeklinde bir tarihlendirmede bulunmak isabetli bir yaklaşım olmaz. Bu hadisenin tarihi konusunda bî'setten sonraki rivâyetlerde de olabildiğince zenginlik görülmekle birlikte İsrâ'nın 620 yılından önceki tarihlerde meydana geldiğini belirtmek, olayların kronolojik olarak gerçekleşmesine uygun değildir. Bu sebeple Rasûlüllah 616-619 yıllarındaki sosyal ve ekonomik içerikli boykot'u yaşamış sonrasında Hz. Hafîce ve Ebû Talib'i kaybetmiştir. Ardından Tâif yolculuğundan eli boş bir şekilde dönmüştür. Tüm bunlar İsrâ sûresinin ilgili âyetinin de bî'setin onuncu yılında nâzil olmasıyla birlikte düşünüldüğünde, tahmini olarak bu hadisenin gerçekleştiği yıl 620 yılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan her hangi bir rivâyeti önceleme yerine İsrâ'nın 620-622 yılları arasında meydana geldiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu yolculuğunu; "Sana gösterdiğimiz o rüyayı insanlar için imtihan vesilesi yaptık" (el-İsrâ 17/60) âyeti, "Ben uykudayken" ve "Ben uyandığında Mescid-i Harâm'daydım" sözünden hareketle Kâbe'de Hicr denilen yerde veya Hafîm denilen bölgede uyku halindeyken rüyada ruhuyla yaşadığı bir tecrübe olarak değerlendirmek mümkündür.

İsrâ'nın merkezinde el-Mescidü'l-Harâm ve el-Mescidü'l-Aksâ kavramları yer almaktadır. el-Mescidü'l-Harâm ile el-Mescidü'l-Aksâ kavramları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Her iki yapı da sıfat tamlaması olma özelliğinin yanında buldukları konum itibariyle de birbirlerine benzemektedirler. Bu durum; maddî konumlarından ziyade manevî yapılarıyla ilgilidir. Bu yapılar fizikî olarak yeryüzünde mevcut olmasalar da, onların bulunduğu manevî alanın konumu önemlidir. Bu bağlamda el-Mescidü'l-Harâm'ın Mekke'de bulunduğu konusunda İslâm bilgileri arasında bir ittifak söz konusudur. Ancak aynı durumu el-Mescidü'l-Aksâ için söyleyemeyiz. Bu açıdan onun Beyt-i Ma'mûr'da, Cîrâne'de ve Kudüs'te bulunduğu konusunda üç farklı görüş bulunmaktadır. Onun, yapı olarak yeryüzünde öyle bir mescidin olmamasından dolayı Beyt-i Ma'mûr'da bulunduğu

ve sadece iki kaynakta İsrâ'yı ihsas ettirmeyecek şekilde el-Mescidü'l-Aksâ geçmesinden dolayı Ci'râne'de bulunduğu konusundaki rivâyetler gerçeklikten ve ilmi bakış açısından oldukça uzaktır.

Kur'ân-ı kerîm'de geçen el-Mescidü'l-Aksâ ifadesi ilk dönem kaynaklarında da aynı özellikte geçmektedir. Ayrıca el-Mescidü'l-Aksâ ifadesi o günkü insanlar açısından maruf olma özelliğine sahiptir. Çünkü bu kalıp kullanıldığında insanların: "Orası, neresi" şeklinde şaşkınlıkları görülmemektedir. İlk kaynaklarda el-Mescidü'l-Aksâ'nın İliyâ'da bulunan Beytü'l-Makdis olduğu belirtilmektedir. Her ne kadar o günkü şartlarda fizikî anlamda böyle bir yapı olmasa da, böyle bir ifadeyle manevî bir alanın kastedildiği muhakkaktır. Bu sebeple el-Mescidü'l-Aksâ'nın, Beytü'l-Makdis'in harem-i şerif bölgesi olduğunu söyleyebiliriz. İliyâ'nın fethi esnasında gerek Hz. Ömer'in gerekse de Müslümanların, Hz. Peygamber'in İsrâ'yı buraya yaptığına dair herhangi bir söylemlerinin bulunmaması hayret verici bir durum gibi görünse de, oranın, Beytü'l-Makdis'in harem-i şerif bölgesi olduğuna hanel getirmez. Diğer taraftan Kur'ân'da geçen el-Mescidü'l-Aksâ'nın, Emevîler döneminde inşa edilen ve günümüzde Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ ile manevî konumu dışında bir ilişkisi bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. 12 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Altun, İsmail. "Hz. Peygamber Döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksâ Var mıydı?". *Turkish Studies* 12/2 (2017): 7-18.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (1) Hz. Muhammed Dönemi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2015.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Balcı, İsrâfil. *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Bayram, Mikail. "Kur'ân'da Adı Geçen Mescid-i Aksâ Nerededir?". *İktibas* 274 (2001): 46-48.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşrâf*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Belâzürî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Delâilü'n-Nübüve ve Ma'rifetü Ahoâli Ashâbi's-Şerîa*. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Bezzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Aksâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 268-271 Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*. 10 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-Furkân, 1417.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan. *Târîhu'l-Hamîs fi Ahoâli Enfesi Nefs*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvud*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Zehretü't-Tefâsîr*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y.
- Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed. *Ahbâru Mekke*. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2012.

- Fîrûzabâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb. *Kâmûsu'l-Muhît*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Fîrûzabâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.
- Harman, Ömer Faruk. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Horovitz, J. "Mî'râc". *İslâm Ansiklopedisi*. 8: 344-347. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.
- İbn Abdilber. Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Âşûr. *eT-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 12 Cilt. Tunus: Dâru Suhnûn, t.y.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammedb. Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1989.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Fethu'l-Bârîbi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Sîratütü'n-Nebeviyye*. 2 Cilt. Kahire: Dâru İbn Kesîr, t.y.
- İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr. *Sîratü İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah. Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr. *Muhtasarı Tefsîri İbn Kesîr*. 3 Cilt. Mekke: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, t.y.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1994.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Seyyidinnâs, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve's-Şemâilî ve's-Siyer*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992.
- İbn Teymiyye, Şeyhulislâm Takıyyuddin. *Sırat-ı Müstakim*. çev. Salih Uçan. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafâ*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011.

- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-Mesîr fi'l-İlmi't-Tefsîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Keram Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid. *el-Kâmil fi't-Târîh*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1979.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddînebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Keram Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvâhid. *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'an*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- İslamoğlu, Mustafa. *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*. İstanbul: Akâbe Vakfı Yayınları, 2011.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz. *eş-Şifâ bi Ta'ri Hukuki'l-Mustafâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1995.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010.
- Makrîzî, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-hutat ve'l-Âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1998.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ. *Tefhîmü'l-Kur'an*. çev. Komisyon. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nevevî, Muhyiddîn. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1996.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. 31 Cilt. Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütübî'l-Mısıryye, 1955.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerîm Meali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Râgıb el-İsfahânî. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Râzî, Fahreddin. *et-Tefsîru'l-Kebîr*. 23 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Behiyyetü'l-Mısıryye, 1938.
- Sarıçam, İbrahim. *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.

- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdîh. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1993.
- Yavuz, Salih Sabri. *İsrâ ve Mi'râc*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Yiğitoğlu, Mustafa. "İsrâ ve Miraç'ta Süleyman Mabedi ve Mescid-i Aksâ'nın Varlığı Meselesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017): 647.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.

Arslan, İhsan. "İsrâ Olayı ve el-Mescidü'l-Aksâ". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018): 43-79.

